

DİL - TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ
Türk Dil ve Edebiyatı Semineri

Prof. İBRAHİM NECMİ DİLMEN

TANZİMAT EDEBİYATI TARİHİ
NOTLARI

1940-41 Söemestrlerindeki takrirlerden toplıyan
ZEYNEP DENGİ

A N K A R A
ALÂEDDİN KIRAL BASIMEVİ

1 9 4 2

BAŞLARKEN

Dil - Tarih - Coğrafya Fakültesi 1936 yılı başında ilk açıldığı zaman, Türkoloji disiplini Yalnız Türk dili derslerini içine alıyordu. Profesör İ. N. Dilmen, Prof. H. R. Tankut ve Prof. A. İnan, hep Türk Dil Teorisi üzerine birer bakımdan dil öğretimi ile uğraşıyorlardı. Bu dersler Prof. İ. N. Dilmen'in "Türk Dil Bilgisi Dersleri,, adlı iki cildiyle Prof. H. R. Tankut'un "Güneş Dil Teorisine göre Dil tetkikleri,, ve "Güneş Dil Teorisine Göre Toponomik Tetkikler,, adlı iki kitabında ve Prof. A. İnan'ın "Türkoloji Ders Hulâsaları,, ve "Güneş Dil Teorisi Üzerine Ders Notları,, eserlerinde toplanmıştır. 1936 sonbaharında III. Türk Dil Kurultayı toplandığı zaman Türkoloji irdemenleri bu kurultaya çağırılmış, arkadaşlarımızdan Bayan Vecihe Kılıçoğlu ve Bayan Sabahat Türkay da Kurultayda söz almak onuruna ermişti.

Bu kurultaydan sonra Prof. İ. N. Dilmen'in teşebbüsleri ile disipline Türk Edebiyatı ve Edebiyat Tarihi derslerinin de konulması kararlaştırılmış iken profesörün hastalığı yüzünden geri kalmış ve ancak 1937 - 38 ders yılında bu kısma başlanabilmiş idi. Profesör o yıl eski edebiyat üzerine dersler vermiş ise de bunların notları tutulamamıştı.

1940 ta Türk Dil ve Edebiyatı disiplini yeniden düzenlendiği sırada Eski Edebiyat Tarihi Doçent Bakı Gölpinarlı'ya bırakılarak Prof. İ. N. Dilmen Tanzimat Edebiyatı Tarihi'ni almış ve bir ders yılını dolduran takrirleri arkadaşlarımız Muazzez Gövkey ve Hasibe Çatbaş ile birlikte tarafımdan not edilmiştir.

Notlarda da görüleceği gibi, Profesör bu derslere Tanzimat'ın ilâniyle o zamanki imparatorluğun yapısında husule gelen büyük değişimin anlatılmasıyla başlamış, cemiyetteki bu devrimin fikir ve edebiyat üzerindeki izlerini anlatmış ve bu izleri yeni ve garpçı edebiyatımızın ilk müddecileri olan Mütercim Asım, Hoca İshak, Akif Pş., Reşit Pş., Fuat Pş. da, asıl yeniliğin kurucusu sayılan Şinasi de, onun açtığı yolda kısmen yürüyen Etem Pertev Pş., Ahmet Vefik Pş., Ahmet Cevdet Pş., Tahir Münif Pş., Sadullah Pş., Süleyman Pş. da, Şinasi yolunun en esaslı iki yenilikçisi olan Ziya Pş. ile Namık Kemal'de aramıştır. Yeniliğin Namık Kemal ile büsbütün yerleşip yayılmasını da Ahmet Mithat, Şemsettin Sami, Kemalpaşazade Sait, Ebüzziya Tevfik ve Mizancı Murat üzerinde incelemiş, ders yılı burada sona ermiştir.

1941 - 42 ders yılında buradan başlanarak Abdülhak Hâmit ve Rezaizade Ekrem'le açılan ikinci yenileşme ve bunun daha ilerisi olan Serveti Fünun devirleri incelenecekti. Ancak bu ders yılı başında Profesörün okutma hizmetinden ayrılması, bu programı yürütmesine engel olmuştur.

Arkadaşlarımın not ihtiyacını karşılamak için onların ısrarları üzerine yüreği her zaman bizimle beraber olan Profesörümdeñ izin alarak Őu notları bastırıyorum. Sınıfta ders arasında not alan üç arkadaşın notlarından toplanan bu yazılar, bize anlatılanların ancak bir gölgesidir. Arkadaşlarım bunlarla hatıralarını tazeliyebilirler ümidiyle bunları ortaya koymağa cesaret aldım.

Profesörümüzün ayrıca eski kitabını yeni şekilde hazırlayıp bastırması ümidini muhafaza ile beraber ortadaki yokluk arasında Őu eksik gedik notların da arkadaşların bir işine yarıyacağını umarım.

Z. DENGİ

G İ R İ Ő

TANZİMAT HATTI

ve

TÜRKİYEDE YENİLİK HAREKETLERİ

Osmanlı İmparatorluğunda, uzun süren fikir çarpışmalarından sonra garph bir edebiyat başlar ki buna Tanzimat Edebiyatı diyoruz. 1839 yılında, Gülhane bahçesinde devlet ricali ve büyük bir halk kütlesi karşısında Mustafa Reşit Paşa «Gülhane hattı» denilen fermanı okumuştur. Burada denir ki: «Devletimiz şanlı devirler geçirdikten sonra yüz elli senedenberi inhitat etmektedir. Bunun sebebi evvelki nizamın, yeni hayat şartlarına uymayıdır.» Ferman başlıca dört esas maddeyi ihtiva eder:

1.) Can emniyeti: Fermana takaddüm eden devirlerde hükümdarın veya devlet ricalinin bir emri ile herhangi biri idam edilebiliyordu. Bundan sonra suçlu ancak muhakeme edilerek mahkemenin verdiği kararla tecziye edilebilecek.

2.) Mesken ve mal emniyeti: Bundan evvel zenginlerin malları üzerinde müsadere yapılabiliyordu. Hattâ bu korku ile bütün malını vakfedenler de vardı. Bu ferdandan sonra herkesin malı masun olacak.

3.) Askerlik teşkilâtında yenilik: Eskiden daimî asker, hayatının sonuna kadar asker olarak kalıyordu. Bu nüfus azlığı, nesil bozukluğu, askerlikten bıkkınlık gibi fena neticeler doğuruyordu. Bunun için tanzimatla beraber herkes kur'a ile askere alınacak ve muayyen bir zaman sonra da terhis olunacak.

4.) Vergilerde değişiklik: Bir taraftan has, ziamet ve tımar erbabı tarafından bir takım vergiler alınırken bir taraftan da evvelden miktarı ve nispeti belli olmıyan vergiler konulmak gibi kargaşalıklar kaldırılacak, yapılacak kanunlar mucibince herkes varlığı nispetinde vergi verecek.

Bütün bu maddelere muhalefet edenler için de bir (Ceza kanunu)

yapılacak. Padişah bu şartları tutacağına dair Hırkai Şerife dairesinde yemin etmiştir; bütün devlet memurları da yemin edecekler.

Gülhane hattının neşrinden önceleri Osmanlı İmparatorluğu karışıklığın son haddine varmıştı. Viyana muhasarasından sonra Macaristan elimizden alınmış, Tuna, Drava, Dalmaçya hudut olmuştu. Eflâk - Buğdan yarı müstakildi. Sırbistan bazı imtiyazlarla prenslik halini almıştı. Yunanistan istiklâl kazandı. Rumeli ve Anadolu'da da beylikler isyan halinde idi. Mısır yepyeni bir idare adamının elinde bambaşka bir hal almıştı. Bonapart'ın Mısır seferi Mısır'ı büsbütün karıştırmıştı. Kölemen beyleri daima isyan ederek giden valileri rahat bırakmıyorlardı. Mısır'da güvenilecek devlet unsuru kalmamıştı. Vali ile arnavut askerleri birbirlerini yiyorlardı. Bu sırada Mısır'a giden gönüllülerden gayet kurnaz bir adam, Mehmet Ali, oradaki türlü iktidar sahiplerini birbirine düşürüp kendisi onlara dost görünerek Mısır valisi oldu. İlk fırsatta kölemen beylerini öldürttü ve yalnız kaldı. Valiliği zamanında Mısır refaha kavuştu. Cihadiye namını verdiği gayet mükemmel bir ordu teşkil etti. Hattâ Mora isyanını bu asker bastırdı. İkinci Mahmudun son devirlerinde İmparatorluk aleyhine iki defa isyan çıkardı. Birinci defasında oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki ordu Kütahya'ya kadar ilerledi. Müşkül mevkide kalan ikinci Mahmut Rus Çarından yardım istedi. Gizli ve açık maddeleri ihtiva eden Hünkâr iskelesi mukavelesi imzalandı. Bu mukaveleye göre her iki devlet birbirlerine mütekaabilen yardım edeceklerdi. Muahedenin gizli maddesi mucibince Rusya Osmanlıların yardımını istemiyor, buna mukabil her hangi bir harp vukuunda kendi gemilerine boğazlar açık bulunacak ve başka devlet donanmaları boğazlardan geçemiyecikti. Reisülküttabın kazara ağzından kaçırmasıyle İngiltere bu gizli maddeyi öğrendi ve derhal harekete geçti. Avusturya ve Prusya'yı da sürükliyerek Londra'da bir konferansla bu meseleyi halletmiye çalıştı. Bizden murahhas olarak Mustafa Reşit Paşa Londra'ya gitti. Mısır meselesi yüzünden İngiliz ve Fransızlar arasında ihtilâf çıktı. Londra'da yapılan muahedeyi Mehmet Ali Paşa kabul etmediğinden İngilizler İskenderiyeyi topa tuttu. Mehmet Ali ordusu Anadoludan çekilmeye mecbur oldu. Bu konuşmalar sırasında Mustafa Reşit Paşa anladı ki, bu devletin bu şekilde yaşamasına imkân yoktur. Bu memleketin nizamlarını yeniden kurmak lâzımdır. Londra konferansında Avrupa devletlerinin bize karşı cephe almasının sebebi, Rusya'ya karşı bizi korumak istiyen Garp devletleri efkârının aleyhimize dönmesinin en mühim amili

memlekette hristiyanların hukukça müsavattan mahrum olmaları düşünceci olduğunu öğrendi. Reşit Paşa Avrupa gibi olmak ve onların hakkımızdaki fikirlerini değiştirmek için müsavata kurmalıdır dedi. İşte bütün bunları sağlamak için Gülhane hattı ilân edildi. Bu suretle yeni bir hareket doğdu. Başka başka din, dil ve ülkü taşıyan insanlar bir hükümdarın idaresinde yekpare bir millet olur gibi emperyalist hayaller ortaya çıktı. Bu devirde Avrupada emperyalist siyaset revaç bulmuştu. Rus Çarlığı ve Avusturya Çasarlığı da bu siyaseti takip ediyorlardı. Bizdeki ricalde de şöyle bir hayal belirdi: Boşnak, Karadağlı, Rum, Arnavut, Ulah, Sırp, Laz, Kürt, Ermeni, Çerkes, Arap, Berberi, Gürcü... gibi pek muhtelif kavimler Osmanlı hanedanı idaresinde kaynaşıp bir Osmanlı milleti ve osmanlı lisanı doğacaktı. Bu hayal ile yaşayan osmanlı erkânı bu birliği kuracakları kanaatinde idiler. Tarih bu hayalin ne dereceye kadar doğru olduğunu gösterdi.

Bu yeni zümre karşısındaki muhalifler, yeni fikir sahibi adamlar veya nasyonalistler değil, geri fikirli mutaassıp insanlardı. Tanzimatın ilânına kadar gizli çalışan yenilikseverler bundan sonra açıktan açığa çalışmaya başladılar. Eskiliği korumak isteyenler ise gizliden gizliye çalışarak bu yeniliğe engel olmağa uğraştılar. Böylece Osmanlı tarihini iki asır işgal eden yenileşme kavgası devam etti.

Osmanlı Devleti kuruluşunda birkaç asî unsura dayanır. Bunlardan biri devletin dine dayanmasıdır. Kanunlarında şeriata uymaz hiçbir şey clamaz. Birçok softaların uydurmasıyla dine uymaz denilen birçok yenileşme teşebbüsleri büyük ihtilâllere, binlerce masumun hayatına mal oluyordu. İşte bu dinî temele dayanan hükümet, bir taraftan da Bizans İmparatorluğunun mirasına konmuş, onların âdet ve ananelerini aynen almıştı. Halbuki bu dinî müessesler on yedinci asırdan beri iflâs etmişti. İmparatorluk da ikinci Viyana muhasarasından itibaren esaslı surette sarsılmıştı. Artık Avrupa'nın, bilhassa Fransa'nın yeni medeniyetini benimsemek, medenî usullerini almak ve yeni hayatı ona uydurmak lâzımdı. Tanzimatta devlet bilhassa İngiltere'den müteessirdi. Fakat umumî temayül Fransa'ya idi. Zaten bütün Avrupa Fransız inkilâbının heyecanını taşıyordu. Bunun için Reşit Paşa'nın siyaset arkadaşları Fransaya meylettiler. Halbuki İngiltere'nin kendisine has usul ve hayatı vardı. Yeni teşekkülün Osmanlılara can vereceğini anlıyan Rusya, Kudüsteki mukaddes hristiyanlık makamları meselelerini bahane ederek bu yeniliği yok etmek istiyordu. Rusların bu hareketine karşı İngiltere, Fransa

ve - o zaman büyük Batı devletlerinin teveccühünü kazanmak isteyen - Sardunya bizimle ittifak ettiler ve Kırım harbi başladı. Onların bilfiil yardımıyla Rusya mağlup edildi. Paris muahedesiyle Osmanlı devleti de Avrupa devletleri camiasına girdi. İşte bunlardan sonra Fransanın âdat, edebiyat ve siyasetini almağa başladık. Avrupada olduğu gibi birçok nezaretler tesis edildi. Yüksek Meclisi Maarif kuruldu. Tahsil devreleri üçe ayrılarak mektebi sıbyan, mektebi rüştiye ve Darülfünun tesis edildi. Ayrıca da tedrisatı Fransızca olmak bir sultanî mektebi açıldı. Gazete çıkarıldı. Hükümet emirlerini, gazetelerle neşretmek ihtiyacını duyduğu zaman Takvimi Vakayi adıyla resmî gazete çıkarılmıştı, fakat bu halkın havadis ve fikir ihtiyacını karşılamıyordu. İngiliz tebaasından Çörçil namında bir adam Ceridei Havadis adıyla bir gazete tesis etti. Sonra Şinasi, Ağâh efendi ile birlikte Tercümanı Ahval ve biraz sonra da kendi başına Tasviri Efkâr gazetelerini çıkardı. Artık gündelik, haftalık, yarım haftalık gazete ve mecmualar çıkarılmaya başladı. Dilde değişiklik oldu. Resmî ve hususî lisanda halkın da anlaması için açık ve dürüst bir temayül kendisini gösterdi ve mekteplerde telkin ile bu cereyan genişledi. Reşit Paşanın ölümünden sonra iş başında kalan Âli ve Fuat Paşalar daha ziyade Üçüncü Napolyon Fransasının politikasını takip ediyorlardı. Bunlar kendilerinden evvelkilere nisbetle oldukça ileri fikirli sayıldıkları halde, yeni gençliği memnun edemiyorlardı. Çünkü gençler İngiliz parlamantarizminin ve Fransız inkılâp fikirlerinin tesiri altında meşrutiyet istiyorlardı. Fakat iş başındakiler şundan korkuyorlardı: Gençlerin istediği meşrutiyete memleketteki ekalliyetler kurulacak mecliste eksriyeti teşkil ederek idareyi ellerine alabilirlerdi. Devlet ricali böyle düşünürken yeni nesil de aynı kıslada askerlik yapan, aynı okulda yetişen, aynı ülküyü taşıyan insanlar hangi zümreden olurlarsa olsunlar birleşirler, ihtilâf çıkarmazlar diyorlardı. Bu da yeni bir mücadeleye sebep oluyordu.

Tanzimatın ikinci devresi böyle açıldı. Birinci safhada eskiler nispeten yenilerle mücadele ettiler, ikinci safhada az yenilerle yeniliği tamamiyle kabul edenler mücadeleye başladılar. Bilhassa Abdülâziz devri bu mücadelelerin en çok arttığı bir devirdir. Bu devirde Rusyanın da tahrikiyle memleketteki hristiyan unsurlar ihtilâller çıkarmağa başladılar. Böylece az yenilerin duydukları korkular yavaş yavaş muhtelif noktalarda kendini gösterdi. Sırbistan ve Karadağ'da isyanlar çıktığından imparatorluk tanzimattan beri aldığı ilk hızda duraklamak zorunda kaldı.

İdare Âli ve Fuat Paşaların işten çekilmesiyle daha keyfî bir hal aldı. Bu vaziyet İngiliz ve Fransızları bile ümitsizliğe düşürüyordu. Zaten Fransa Prusyaya karşı yaptığı harple Avrupada ikinci derecede bir devlet halini almıştı. Yenilik taraftarları şuraya buraya nefyedildi. Bu naller halkın nefretini arttırdı. İstanbul'da softalar kıyımı çıktı. Abdülâziz tahttan indirilerek Beşinci Murat yerine geçirildi. Çok karışık bir zamanda padişah olan Murat biraz sonra aklı muvazenesini kaybetti ve bu yüzden o da tahttan indirilerek, kanunu esasiyi ilân edeceğine söz veren İkinci Abdülhamit padişah oldu.

Kanunu esasi ilân edildi. Fakat Abdülhamit 1876 Rus harbi sebebiyle meclisi dağıttı ve memleketi müstebitçesine idare etti. Bu harpte Türk orduları doğuda Bayburda ve batıda Yeşilköye kadar ricat ettiler. Neticede Ayastofonos ve Berlin muahedeleri imzalandı. Abdülhamit bir taraftan bu mağlûbiyetin mesuliyeti ve diğer taraftan Abdülâzizin âkıbeti yüzünden duyduğu vehimlerle istipdadını arttırdı. Donanmayı Halice tıktı. Münevverleri susturdu ve ilmi de âdet yerini bulsun şekline getirdi. Zülmü bir karabulut gibi memleketi kapladı. Bu vaziyet 1908 ikinci meşrutiyetine kadar devam eder

Yeni hayatın tabii bir neticesi olarak yeni bir edebiyat doğdu. 1839 dan birkaç sene sonralara kadar bu yenilik henüz yoktur. Yeni bir vakıan vukuunda onun neticesi birden bire belirmez. 1839 da da Osmanlı edebiyatı daha evvelkilerden farklı değildi. Hattâ eskisinden daha âciz, daha bozuk ve bitkindi. 15 inci asırdan beri edebiyatımız Fars edebiyatının bir mukallidi olagelmıştır. Çünkü Fars edebiyatı doğu âleminde şiir ve edebiyatın en mükemmeli olarak tanınmıştı. Onu çok sevdik ve üzerinde kendi izimiz görünmez oldu. Yalnız bunu kendi memleketimizin âdet ve ananesi ile telif etmedik. Şayet bunu yapmış olsaydık en büyük terakki vasıtası olurdu. Son devresine gelen bu edebiyatta en büyük inhitat nesirde görünür. Bütün sanat, en uzun fikri tek bir cümlede ifade edebilmek ve bir takım oyuncaklarla süslemektir. Bütün maharet lâfız oyunları yapmak derecesine kadar inmiştir. (1).

(1) Profesör, burada eski klâsik edebiyatımızın ona çizgilerini anlaimiş ise de bu bahis not edilememiştir.

Tanzimat Devrinde Dil ve Edebiyata Umumi Bir Bakış:

Dil deyince iki şeyi ayrı ayrı düşünmek lâzımdır: biri konuşma dili, öteki yazı dili. Avrupa içlerinden İran içlerine, Basra körfezine, Karadenizden Sudan'a kadar olan hudutlar dâhilinde konuşulan diller pek muhtelifdir. Fakat bizce matlup olan Türkçedir. Halbuki yazı dili konuşma dilinden hiç münasebeti yokmuş kadar, ayrılmıştı. Tahsilsiz veya az tahsilli olanların yazı dilini anlamasına imkân yoktu. Sebebi de yazı yazmanın sanat göstermek telâkki edilmesidir.

Şüphesiz ki, yazı dili konuşma dilinin tamamen aynı değildir. Yazıda konuşmadan daha fazla bir özenme lâzımdır ki, konuşulurken yapılan jestlerin, mimiklerin yerini tutsun. Yine asırlardan beri gelen fikirle Türkçe sözleri kullanmak ayıptı. Hattâ bu gibi sözlere «kaba türkçe» demek âdet olmuştu. Böylece dil gayet muğlak bir hale gelmişti.

Tanzimatın başında bugünkü edebî nevilerin bir çoğu yoktu. Meselâ eski edebiyatta asrî hikâye yoktu. Vakıa bazı hikâyeler vardı; fakat bunlarda esas, vukuatı anlatmak değil, vukuatı vasıta ederek bir takım süslü cümleler göstermektedir. Bu gibi hikâyelerin mühim bir kısmını münacaat, naat, methiye gibi parçalar işgal ederdi. Vukuat arasında mantikî bir münasebet de düşünülmezdi, yani eski hikâyeler epik kıymeti ile değil lirik kıymetiyle ölçülüyordu.

Tiyatro hiç yoktu. Karagöz, orta oyunu ve kukla gibi oyunların mevzuları da gayet klâsik ve mahduttu. Halbuki tiyatro ve romanda böyle dar bir kadro yoktur. Epik ve dramatik denen nevilere de cemiyet içindeki vâkıalar halka eser halinde gösterilir.

Bu zamanda lirik şiir bol bol vardı. Fakat bu da dejenere olmuş ve bitkinleşmişti.

Zaten bu edebiyat taklitle başlar. Fars edebiyatında bulunan kaside ve gazeller bize de geçmiştir. Tevhit, naat ve münacaatlarda dinî hisler mevcut olduğu için lirizm biraz kendisini gösterir. Fakat padişahlara yazılan methiyelerde hisler katıyen yalandır. Çünkü, o zamanın şairleri bütün maddî ihtiyaçlarını yazdıkları methiyeler mukabîli alınan ihsanlarla temin ediyorlardı. Tabii yaşamak için de her şair bu çareye baş vuruyordu. Şairi kendi hislerinde serbest bırakacak yegâne saha gazeldi. Zira onunla iç duygularını, samimî fikirlerini ve aşklarını terennüm

edebilecekti. Fakat bu samimî duygulara da iki his karıştı: Biri sevgiyi ilâhileştirerek asıl tabiatından çıkarmak, diğeri gayritabiileştirmektir. Sevginin ilâhileşmesi tasavvuf sebebiyledir. Bu felsefe zaten bir takım metafizik esaslara istinat eder.

Tabiat her canlıda hayatı idame ettirmek ve nev'in bakasına yardım etmek hissini çok kuvvetli yaratmıştır. Tasavvuf görüşü bunu şöyle dejenere eder: ona göre seven de, sevilen de Allah'tır. O halde buna madde karışmaz. Zira, madde karışırsa ulûhiyeti kaybolur. Sevgi ulûhiyete karışmıştır. Alelâde bir güzelde bile tecelli eden Allahın nuru, Allahın cemali olduğundan burada şair beşeriyetten ayrılıp ulûhiyet fikirlerine dalmış oluyor (*).

Bir de bu şiir aşkı gayritabiileştiriyordu. Buna bir dereceye kadar (İslâm'da tesettür) dâvası da karışmıştı. Şairler sevdikleri kadından bahsetmeğe bayağı utanmışlardır. Sevgi de yekcinsi mahiyet almıştır. Erkek, erkek sevdiğini yazar, kadın sevdiğini söylemeğe utanırdı. Enderrunî Fazıl (Hubanname) adlı eserinde türlü memleket ve millet güzellerini erkek olarak tarif etmiş, sonra buna nazire olarak yazdığı (Zenanname) sinde de sevdiği erkeğin ricasiyle kadınların tarifini yazdığını söyleyerek özür dilemiştir. İşte bu da şiirde aşk ifadesinin tabiliğine engel omuştur. Çünkü böyle bir aşk ya yoktur veya varsa içtimâî bir yarıdır.

Hakikî aşkı terennüm etmiş olarak diyen şairlerinden ancak Fuzulî ile Nedim'i gösterebiliriz. Sonra aşk duygusu gayri tabiileşip ilâhileşince kadrosu daraldı. Aynı kadro içinde aynı fikri kelimelerle süsliyerek tekrarlamaşlardır. Böylece Namık Kemal'in tabiriyle gazeli «parça bohçası» yaptılar. Nadiren de tasvir yaptılar; darbu meseller söylediler. Bu suretle gazel de kendi içinde gittikçe inhitat etti. Zaten kadrosu ve geçidi az olan edebiyat da bozuldu. Edebiyatı bu vaziyetten kurtarmak için Sami, Galip gibi şairler eski tasavvufu canlandırmaya çalıştılar. Vâsıf gibileri de yerli şive ile hafif şiirler yazmağa çalıştılar. Fakat, içtimâî değişme o kadar büyüktü ki, böyle yarım tedbirler fayda vermiyordu. Esaslı bir inkılâba ve yeni bir menbaa lüzum vardı. Bütün içtimâî hâdiseler o menbaa işaret ediyordu. Türk kütlesinin tabii veçhesi batıya döndü. Çünkü medeniyet orada yeni meyvalarını vermeğe başlamıştı.

(*) Profesör tasavvuf felsefesini izah ederek, bunun antheïsme spritualisme ve nisticisme cephesini anlatmış ise de bu bahis de not edilememiştir.

Memlekette az çok yenilik hareketleri başladı. İkinci Mustafa ve Üçüncü Ahmet gibi akli başında olanlar bazı ıslahata teşebbüs ettiler.

Üçüncü Selim daha daha fazlasını yaptı ve Nizamı Cedidi tesis etti. Fakat çaresiz anlaşıldı ki, içinden çürüyen bir mahlûk gibi, ya parça parça döküleceğiz veyahut da adam akıllı Avrupa usulü medeniyeti alacağız. Bu medenî usul alınınca fikir, edebiyat ve şiir de yeni bir kültüre bağlanacaktı ve böyle bir kültürü yaratmak ihtiyacı hasıl oldu.

Evvelâ bu fikir ekalliyette iken sonra ekseriyete geçti ve bu suretle tanzimat edebiyatı denilen devir meydana çıktı. İşte bütün bu manevî ve içtimâî ihtiyaçlar o inkılâpları hazırladı. Zaten inkılâpçının en büyük ödevi hazırlanan gençliğe önder olmasıdır (1).

Edebi Yeniliğin Müjdecileri

Edebi yenileşme kendini göstermezden önce, hattâ Tanzimatın ilânından evvel bile, yeni edebiyat devrimini müjdeliyen simalar vardır. Bunlardan bir takımı doğrudan doğruya edebiyatçı bile olmadan dile ve edebiyata tesir etmişlerdir: Hoca İshak efendi gibi.

Tanzimattan önce gelen yenileşme müjdecilerinden biri, Mütercim demekle meşhur Asım Ef. dir. Anteplidir ve Cenani ailesindedir. Arapçadan Kamus-ul-Muhit, Farsçadan Burhanı Katı gibi iki büyük lûgat dilimize çevirmiştir. Kendisi edebî bir yenilik yapmak fikrinde değildi; yalnız yazerken o zamanki yazıya nispetle kolay anlaşılın bir ifade kullanmıştır. Böylece kendinden sonra gelenler de bunu numune ittihaz etmişler ve eskilere karşı bir silâh gibi kullanmışlardır. Meselâ Ziya Paşa «bizim tabii nesrimiz mütercim Asımın kamus tercümesindeki üslûbudur» demiştir.

Asım'ın Tarih'i, şiirleri vardır. Fakat en büyük şöhreti lûgatçiliktedir. Kamus ve Burhan tercümeleri her zaman baş vurulan dil kaynaklarıdır.

Hoca İshak efendi de bunlardandır. İngilizler Çanakkaleyi zorlayınca murahhas olarak Amirale gönderilmiş, üç gün kadar izin almağa muvaffak olmuş, bu sayede İstanbul müdafaa haline konularak geri dön-

(1) Profesörün ifadelerinden parça parça alınan bu notları daha iyi surlamak ihtiyacını karşılayamamaktan dolayı özür dileriz.

meğe mecbur olmuştu. Musevi dönmesi ve (Mühendishanei Berrîi Humayun) hocası idi. Fizikî ve tabiî ilimlere ait dersler verirken Avrupa ilimlerinden istifade ederdi. Sırf ilim vâdisinde olmak üzere bir yenilik adamı sayılır. İlmîni ders halinde talebelerine, kitap halinde karilerine vermiştir. Dilimizde ilk defa olarak müvellidülhumuza ve müvellidülma tabiri bu zatın yapığârıdır.

Bu gibi müjdeciler içinde en önemlisi Akif Pş. dır.

Akif Paşa Yoğzatlıdır. İstanbul'da resülküttap olan amcası Mustafa Mazhar Efendinin yanına gelmiş ve birçok küçük memuriyetlerden sonra onun yerine geçmeğe muvaffak olmuştur. İkinci Mahmut resülküttaplığı Hariciye Nazırlığına çevirince Akif Paşa da Hariciye Nazırı oldu. Mülkiye Nazırlığına da rakibi Pertev Paşa geçmişti. Bir aralık bunların araları açıldı ve Akif Paşa azledildi. Sonra padişah Pertev Paşayı da azletmek için Mülkiye nazırlığını kaldırarak dahiliye nazırlığı kurdu ve Akif paşa dahiliye nazırlığına getirildi. Tapsire adlı eseri vardır. Bunda Pertev Paşa ile aralarında geçen vak'a ikinci Mahmuda anlatılır, fakat padişahın ölümü ile yarım kalmıştır. Eserin bazı yerleri çok eski ve münşiyane, bazı yerleri de sade yazı ile yazıldığından Namıl Kemal buna «mahpus elbisesi gibi iki renkten yapılmış» teşbihini kullanmıştır. Akif Paşa Hariciye Nazırı olmak dolayısıyla biraz fransızca bilir; fakat edebiyatta ve fikirde Batıya dönüş gayesi yoktur. Hece ile yazılmış sade iki şiiri de vardır. Bunlardan birisi hafidesi için mersiye olarak yazdığı (Tıflı nazeninim unutmam seni) mısraı ile başlayan meşhur manzumesi, öteki de Edirne'de sürgünken yazdığı (Pek arzular gönül efendim seni) nakaratlı şarkısıdır. Akif Paşanın Şeyh Müstak'a yazdığı mektup da sadedir. Adem redifinde olan ve eskiler arasında (Beyzai anka) diye şöhret alan kasidesi meşhurdur. Beyzai anka, Anka kuşu yumurtası demektir. Anka denilen kuş muhayyeldir. Kafdağında bulunur. Buradaki orijinalite yokluğun tavsif edilerek bir kaside yazılmasındadır. Ametçi Enveri efendiye yazdığı kaside kafiye ve vezin bakımından Nabi'nin kasidesinin aynıdır. Şiirlerinde gerek şekil, gerek ruh itibariyle yenilik yoktur. Eskilerin alelâde bir muakkabidir. Gazelde de Nabi ve Nedim'i taklit etmiştir. Yalnız hece vezniyle yazdığı şarkısında ifade biraz açıksa da hayal bakımından yine eskiye bağlıdır. Daha yeni olarak ve içten gelerek yazdığı yazısı bir hafidesinin ölümüne söylediği mersiyedir. Kendi kızının ölümü için yazdığı şiirde tarih söylemek hevesine düştüğünden içini dökememiştir. Netice itibariyle şunu söyleyebiliriz ki, Akif Paşa şiirde yeni bir devir açmak arzusunda

değildir. Yalnız ara sıra içten gelerek yenilere örnek olacak yazılar yazmıştır.

Bu devrin siyasî ricali arasındada lisanı sadeleştirmek isteyenler vardır. Mustafa reşit Paşa bunların en mühimlerindenidir. Fakat o edebiyatçı değil, tam bir siyaset adamıdır. Babiâlide yetişmiştir. Tanzimatın kurucusu olan bu zat Osmanlıları Avrupalılaştırmak bu suretle Rusya ve Avusturyadan görülen tehlukeyi Fransa ve İngiltere ile birleşerek ortadan kaldırmak istemiştir. Fakat bunu yaparken memlekette bazı Avrupaî değişiklikler yapmak lâzımgeliyordu. Bu yenilik edebiyatta da bazı değişikliklere sebep olmuştur. Bilhassa resmî yazılarda lüzumsuz secileri kırmızı kalemle çizerek anlaşılmayı kolaylaştırıcı bir tesir yapmış oldu.

Reşit Paşadan sonra Âli ve Fuat Paşalar gelir. Fuat Paşa Bursada kaplıcada iken Cevdet Paşa ile beraber (Kavaidi Osmani) yi yazmıştır. Bu kitap arap ve fransız gramer usullerini mezceden ilk tecrübe mahiyetinde bir eser olduğundan ve Fuat Paşa da devlet işleriyle meşgul bulunduğundan bu işin ilerisini Cevdet Paşa yürütmüş ve bu yüzden tanzimatın gramer hareketi daha çok arap sarfına yaklaşmıştır. Âli Paşa hepsinden daha siyasî olduğundan edebî yazı yazmamıştır. Asıl tecceddüdün Şinasi ile başladığını söyleyebiliriz (*)

ŞINASI

Hayatı:

Asıl adı İbrahim Şinasi'dir. 1825 de İstanbul'da doğmuştur. Babasının Şumnu harbinde şehit düşen Bolu'lu bir topçu yüzbaşısı olduğunu Şinasi'nin yazılarından ahlıyoruz. Maalesef babasının adını bile bilmiyoruz. Onu küçük yaşta kaybettiğinden gayretli bir kadın olan annesi tarafından yetiştirilmeğe çalışılmıştır. Tophane'de Sormagir sokağında babasından kalan evde otururlardı. O zaman ilkokullar olmadığı için mahalle mektebinde okudu. Sonra annesinin gayreti ve babasının ahablarından birinin tavassutu ile Tophaneye yerleştirildi. Şinasi'nin asıl hayatı diyebileceğimiz devre burada başlar. İyi bir tesadüf onun olgunlaşmasına sebep olmuştur.

(*) Bu müjdeciler bahsinde Profesör eserlerden birçok örnekler okumuş, bunlar üzerine izahlar yapmış ise de metinler elde olmadan bunları not etmeğe imkân bulunmamıştır.

Kalem büyüklerinden olan ve Doğu bilimlerini gayet iyi bilen İbrahim Efendi adında biri Şinasi'nin zekâsına hayran oluyor ve ona bilgisini nakletmeğe çalışıyor. Şinasi böylece bir taraftan Doğu kültür ve terbiyesini alırken diğer taraftan da Fransa'dan iltica ve ihtida eden ve Şatönof (Chateaneuf) ailesine mensup Reşat Bey namındaki bir fransızdan fransızca öğreniyor. Bu suretle her iki kültürü yani Doğu ve Batı kültürlerini öğreniyor. Bu sıralarda Avrupa'ya gönderilmek üzere talebe aranmaktadır. Çünkü memlekette Mühendishane, Bahriye ve Harbiyeden başka bir mektep yoktu. Bunun için gençler Avrupa'da yetiştirileceklerdi. İşte Şinasi de Tophane Müşiri Damat Fethi Paşaya verdiği bir istidadının kabulü ile Avrupaya gönderildi. Fakat Üniversitede dersleri takip edecek kadar dil bilmediğinden bir sene bir fransız lisesinde fransızcasını kuvvetlendirdi. Bu arada istidasını takip etmiş olan Tophane Müsteşarı Ziver Efendiye yazdığı bir mektupla ne tahsili yapmasının istenildiğini sordu. Verilen cevapta maliye tahsili teklif ediliyordu. Şinasi daha çok edebiyatı sevmektedir. Fakat verilen cevap Şinasi'yi bu zevkenden mahrum edemiyor. Maliye tahsili yaparken diğer taraftan da edebiyat derslerine devam ediyor. Sasi (Sacy) ailesi, Lamartin ve Litre ile tanışıyor. Bu suretle altı sene Avrupada tahsil ediyor. Bu müddet zarfında annesi yalnız başına bir cariye ile oğlunu bekliyor. Hattâ bir ara hastalanıyor da oğluna haber vermiyor. Memleketine döndükten sonra Ebuzziya Tevfik'in naklettiğine göre kendisine hem Meclisi Maliye ve hem de Meclisi Kebiri Maarifte âzalık teklif ediyorlar. Fakat, Şinasi bunu çok görerek sadece ikincisini kabul ediyor. Ebuzziya Tevfik Şinasi'nin Encümeni Danışte de âza olduğunu söyler, fakat bu yanlıştır. Çünkü Encümeni Danış âzalarının listeleri içinde Şinasi'nin adına rastlanmamaktadır. Bu yanlışla şu sebepten dolayı düşmüş olsa gerektir:

Şinasi, Reşit Paşaya yazdığı bir kasidede - Ali Paşanın kendisine yaptığı haksızlıktan şikâyet ederken -

**Huzurun encümeni danış olmuş ehli dile
Kim anda nüshai zatım olımmada tevkir**

dir. Burada Reşit Paşanın huzurunu gönül sahipleri için bir encümeni danışe benzetmesi, Şinasi'nin Encümeni Danışle ilgisi zannını uyandırmış olacaktır.

Bununla beraber Şinasi'nin Encümeni Danışle hiç ilgisi yok da değil-

dir. Encümeni Danış teşkil edildikten sonra yazılacak kitapların bir listesi yapılmış ve bir türkçe kavait kitabının yazılması da Şinasi'den istenmiştir. Şinasi «Mebhusetüanka» mübahası sırasında bu eserin bir cüz'ü basılmış olduğunu yazıyorsa da eser şimdi elimizde yoktur.

Şinasi bu aralarda Navukter hanım isminde bir kadınla evleniyor. Artık memlekette idare aleyhine içten kaynıyan bir cereyan başlamıştır. Herkes Abdülmecid'i indirmek ve onun yerine Abdüllâziz'i tahta çıkarmak istiyor. Şinasi de o aralık Abdülmecit aleyhine Kuleli vakası diye tarihte şöret alan ittifaka karışmış gibi görünür. Şinasi Mustafa Reşit Paşaya olan bağlılığını daima muhafaza etmiştir. Fakat, Reşit Paşanın yetiştirdiği Âli ve Fuat Paşalar bile aleyhinde bulunuyorlardı. Halbuki, Şinasi Reşit Paşaya her zaman sadık kalmıştır. Bu sadıklık onun siyasi hayatına dahi tesir etmiştir. Mustafa Reşit Paşanın yerine Âli Paşa sadrazam olunca - Ebuzziya'nın anlatışına göre Pariste iken sihhî bir sebeple sakalını kestirmiş olması bahanesiyle - Şinasi'yi işinden azlediyor. Bu ara Şinasi gazeteciliğe heves ediyor. O zamana kadar Türk sermayesiyle çıkan hususî gazete yoktu. Yalnız İstanbul'da Takvimi Vakayi namında resmî bir gazete çıkarılıyordu. Fakat bunun çıkacağı zamanlar muayyen değildi. Devletin emir ve kararları bir takvim dolduracak kadar toplandığı zaman bir tane neşrediliyordu. Çörçil namında bir İngiliz hükümetten izin alarak bu gibi emirleri de neşreden Ceridei Havadis namında bir gazete çıkardı. Bu gazete ilk defa haftada bir çıkıyordu. Sonra Ruznamei Ceridei Havadis ismi altında her gün çıkarılmağa başlandı. Bunda çalışanların hemen hepsi (Sonra Mabeyin Başkâtibi, Nazır, Âyan Reisi ve dokuz defa sadrazam olan Sait Bey gibi) Türktü. Fakat bir İngilizin sermayesiyle çıkarılıyordu. Bunlardan başka İzmir'de Fransızca bir gazete çıkarılıyorsa da Türkçe olmadığından Türk halkını alâkadar etmiyordu. İşte ilk defa Türk sermayesi ile ve Türk tarafından çıkarılan gazete Şinasi ile Ağâh Efendinin müştereken çıkardıkları Tercümanı Ahval olmuştur. Daha sonra ikisi anlaşamadıklarından Şinasi bu gazeteden ayrılarak 1861 de yalnız başına Tasviri Efkâr'ı çıkardı. Avrupa'ya giderken bunun başmuharrirliğini Kemal'e bıraktı. Daha sonra Avrupa dönüşünde Şinasi tekrar bu gazeteyi diriltmeğe çalıştı. Şinasi'den sonra Tasviri Efkâr adı bile unutulmuşken 1908 meşrutiyetinden sonra Ebuzziya, Yeni Tasviri Efkâr adı ile bir gazete çıkardı. Şimdi Tasviri Efkâr Ebuzziya çocuklarının idaresindedir. Fakat bunları Şinasi'nin bizzat çıkardığı gazete ile mukayese etmeğe imkân yoktur.

Tasviri Efkâr en ziyade mebhusatüanha mübahesesi demekle meşhur bir yazı kavgası ile büyük şöhretini kurmuştur. Ruznamei Ceridei Havadiste yazı yazan Sait Bey (Paşa) ile geçen bu kavgaya sebep olan vakalar şöyle hulâsa edilebilir: Tasviri Efkâr'ın İzmir muhabiri İzmir merkez sancagının âşar bedelinin çok az olduğunu bildiriyor. Halbuki Ruznamede bunun doğru olmadığı ilân ediliyor. İstanbul'da Fransızca olarak çıkan Kurye Doryan (Courier d'Oryent) gazetesinde Fevaidi Osmaniyenin (şimdiki Deniz Yollarının en eski ismi) Kartal'a işleyen vapurlarının süratlerinin az olduğuna dair bir yazı yazılıyor. Halbuki Ruznamede buna da itiraz ediliyor.* Kurye Doryan gazetesinde buna Fransızca bir cevap veriliyor ve bu cevabın Türkçe neşri için de Şinasiye rica ediliyor. Şinasi Kurye Doryan gazetesini tarafından yapılan teklifi kabul ediyor. Ruzname buna kızıyor ve tenkit şeklini değiştirerek Kurye Doryana cevap verecek yerde Tasviri Efkâr'a ve Şinasiye tarizlerde bulunuyor. Sait Paşa Şinasi'nin lisanının fasih olmadığını yazıyor. Buna karşılık olarak o da Sait Paşanın yazdığı «meseleyi mebhusatüanha, tercümei salifetüzzikr, tulü diraz» sözlerini ele alarak böyle terkiplerin olamayacağını ileri sürüyor. Arapça kelimelerden yapılan terkiplerde müennes ve müzekkere çok dikkat edilir. Şinasi birinci terkipte «anhaz» zamiriyle müenneslik gösterilmiş olduğundan artık «mebhuse» diye ikinci bir müenneslik yapmağa lüzum olmadığını, bunun «mebhüsünanha» olması lâzımgelceğini söylüyor. İkinci misalde de «salif» sıfatı «tercüme» ye değil «zikre» ait olduğundan «tercümei salifüzzikr» olmalıdır der. Bunlardan başka tulü diraz terkiбинin de yanlış olduğunu iddia eder. Zira «tul» uzunluk ve «diraz» uzun demektir. Şu halde terkip «uzunluk ve uzun» mânasındadır. Halbuki bunun «uzun ve uzak» mânasına gelen «duru diraz» olması icabeder. Bu kavgaya uzun zaman devam ediyor. Bu mücadelelerle o zamanın bütün kalem erleri de yakından alâkadar oluyor. Şinasi bununla daha büyük bir şöhret kazanıyor. Bu mübahasa vesilesiyle Şinasi'nin dilimiz hakkındaki fikirlerini de öğreniyoruz. Ona göre Arapça ve Farsça terkipleri kullanırken bu dillerin kendi gramer kaidelerine değil Osmanlı edip ve şairlerinin kullanımına bakmak lâzımdır.

Bir müddet sonra Şinasi Avrupaya gitmek mecburiyetinde kalıyor. Bu mecburiyetin sebebini anlatacak kat'î deliller elimizde olmamakla beraber EbuZZiya Tefvik'in verdiği bazı müphem malûmata sahip bulunuyoruz. Bu malûmata göre Şinasi Tiran eşrafından Sait Sermedi namında bir zat ile münasebette bulunduğundan ve bu zat takip edildiğinden ür-

kerek Avrupa'ya gitmiştir. Yine Ebüzziya'ya göre bu seyahatinde Litre ile sıkı bir dostluk peyda ediyor ve onun lûgati şeklinde bir Türk Kamusu yazmağa başlıyor. Bu sırada Abdülâziz Fuat Paşa ile birlikte Avrupa'ya seyahate çıkıyor. Şinasi'nin karısı Fuat Paşadan Şinasi'yi İstanbul'a dönmeğe ikna etmesini rica ediyor. Şinasi Fuat Paşadan karısının ricasını duyunca İstanbul'a dönüyor. İlk iş olarak karısını boşuyor ve bir hafta sonra tekrar Avrupa'ya dönüyor. Bir müddet daha Paris'te kaldıktan sonra İstanbul'a geliyor. Eski evini tamir ettiriyor. Uygur ve Çin hurufu getirerek orada küçük bir matbaa tesis ediyor ve Kamusunu hazırlamağa çalışıyor. Bu arada hastalanıyor. Hastalığı beynindedir. Kafanın ense ile birleştiği yerde bir şiş oluyor. Hattâ kendisi «galiba beynim kafama sığmıyor» diyor.

Nihayet 1871 senesinde Âli paşadan bir hafta evvel ve Kıbrıs'lı Mehmet Paşadan bir hafta sonra ölüyor.

Eserleri:

(1) Kamus: Ebüzziya Tevfik'in ısrarla söylemesine bakılırsa bir kamusu vardır ve bu eserini (Tı) harfine kadar olan dört büyük cildi ikmal etmiştir. Fakat bu lûgat kitabına bütün araştırmalara rağmen tesadüf edilmemiştir. Ebüzziya Kamusunun bir kısmı Paris ve bir kısmı Budapeşte kütüphanesinde olduğunu söyler. Geçen harpte Selim Sırrı Tarcan Budapeşteye gittiği zaman bunu kütüphanede aramıştır. Bir Şinasi lûgati bulunmuşsa da bu diğer bir Şinasi tarafından Çagataycadan Farsçaya bir lûgattır. Eğer Şinasi böyle bir işe teşebbüs etmişse gayet büyük bir eksikliği tamamlamaya çalışmış demektir.

(2) Durubu emsali Osmaniye: Bir ata sözü kitabıdır. Bu eser küçük boyda 350 sahiefdir. Türk ata sözlerinin mühim bir kısmını bunun içinde bulmak mümkündür. Bu eserin bilhassa tasnifi şayanı dikkattir. Evvelâ (elif) harfiyle başlayan darbı meselleri almış, fakat elifin üstünlü, meddeli, esreli, ötrölü muhtelif şekillerini ayrı ayrı yazıp bitirmiş, sonra (be) ile başlayan darbı meselleri de bu terzip üzere yapmıştır. Eserin başındaki mukaddemede Şinasi'nin darbı mesel hakkındaki fikirlerini de görüyoruz. Ezcümle şöyle diyor: «Durubu emsal ki, hikmetülavamdır; halkın felsefesidir; milletin düşüncesini anlatır. Durubu emsali osmaniye ise hepsi mânidardır.» Bu eser 1268 tarihinde tanzim edilmiştir. Bazı darbı mesellerin arapça, farsça ve fransızca şekli de mevcuttur.

(3) Kavait: Mebhusetülanha mübahasesi esnasında geçen bir cümleden Şinasi'nin Encümeni Danışın teklifi ile bir Türkçe kavait kitabı yazmağa başlamış olduğu anlaşılıyorsa da bu kitap da elde mevcut değildir.

(4) Tezkirei Şuara: Şinasi, bir aralık Tezkerei Şuara yazmak istiyor. Fatin Efendi (Hatimetüleş'ar) adlı bir şuara tezkeresi yazmıştır. Burada istemeden olsa dahi bazı yanlışlıklar yapmıştır. Şinasiye bunu düzeltme hakkını veriyor. Bunun üzerine Şinasi bir makale yazarak bu tezkereyi nasıl düzeltereğini izah ediyor ve diyor ki: «Evvelâ edebiyat hakkındaki fikirlerimi yazacağım, sonra meddahlık mahiyetini arzeden kısımları çıkaracağım; kelime, ibare ve terkip yanlışlarını düzeltereğim; daha sonra da ilmî yanlışların yerine doğrularını yazacağım.» Fakat bu eseri de yazılamamıştır.

(5) Divan: Şinasi'nin eserleri arasında bir de divanı vardır. Divan hayatında iki defa ve öldükten sonra Ebüzziya tarafından dört beş defa bastırılmıştır. Divanı dokuz kısma ayrılmıştır. Birinci kısım dinî şiirleri ihtiva eder. Dinî şiirlerinin başında, daha sonra Recaizade Ekrem tarafından taklit edilen bir münacaat gelir. Bundan sonra bestelenmiş olan bir ilâhi vardır. Bu ilâhinin iki beytini Fransızcaya tercüme etmiştir. Divanın ikinci kısmında kasideler vardır. Dört kasideyi ihtiva eder. İlk kaside Mustafa Reşit Paşa için yazılmış bir methiyedir. Üçüncüsü Raiye adıyla anılır. En yeni şekilde yazılan dördüncü kasidedir. Biri de hakikaten Paris'te iken eski tarzda yazdığı bir methiyedir. Yeni şekildeki kasidesi kafiyelerinin dizlişine göre mesnevi, fakat ifade ettiği fikirlere bakılırsa kasidedir. Bu tarzı daha önce Nedim'de de görüyoruz. Divanın ikinci kısmında Nefi'nin kesidesinin yedi beytine yazılan bir nazire mevcuttur. Üçüncü kısım gazeliyet kısmıdır. Bu kısım pek mühim değildir ve bu gazeller Şinasi'nin asıl şahsiyetini gösteremez, gazel yazmış olmak için yazılmıştır. Dördüncü kısım şarkılardan ibarettir. Bu kısımda Asakiri Mansureyi Muhammediye için yazılan bir marş vardır. Beşinci kısma «Methiyat» ismini verir. Fakat burada eskilerin âdeti gibi büyük adamları değil kendi sevdiğini metheder. Bunlar arasında «arzi muhabbet» adlı manzume gibi bazı beyitleri safi türkçe olarak yazılmış ve böyle yazıldığı da Divanda gösterilmiş şiirler de vardır. Bu da Şinasi'nin saf türkçe yazmak hakkındaki temayüle de babalık ettiğini gösterir. Altıncı kısım müfredata ve yedinci kısım da tarihlere ayrılmıştır. Sekizinci kısmında mesnevi şeklinde birkaç hikâye vardır. Eşekle tilki, karakuşla karga, tenasüh gibi bazı kıssalar yazmıştır. Karakuşla karga isimli hikâyenin başında bililtizam lisa-

nı avam üzere kaleme alınmıştır» kaydı mevcuttur. Dokuzuncu kısımda tercümeleler vardır. Fransızcadan yapılan tercümeleler hep manzumdur. Bu kısımda Rasinin Esterinden bir manzume ile Lafonten'den kurt ve kuzu hikâyesi, Jilber'den bir parça, Lamartin'in Méditations'u, Lafonten'in Telemak'ından bir parça tercüme edilmiştir.

(6) Şair evlenmesi: Şinasi'nin eserlerinden en mühimi (Şair Evlenmesi) adlı komedisidir. Şair Evlenmesi bizde ilk defa yazılan piyestir. Ondan evvel Hâmid'in babası Hayrullah Efendi muhavereli bir eser yazmışsa da bu tiyatro sayılmaz. Çünkü bu eser hakikî tiyatro tekniğinden çok uzak ve mevzuu da o zamanın hükümdarının sevmediği bir Mısır prensini kabahatli göstermek için tâ Kanunî devrinde geçen vakalardan ve Ebcet hesabıyla hüküm çıkarmalardan ibaret bir şeydir. Şair Evlenmesi Tercümanı Ahvalde tefrika edilmiş, sonra kitap halinde de basılmıştır. Bu komedi bir perdeden ibarettir. Görmeden evlenmenin kusurlarını ve rüşvetin o devirde oynadığı rolü ifade eden bir eserdir. Bunda mevzu milletimizden, fakat teknik Avrupa'dan alınmıştır. Eserin mevzuu şöyledir. Bir şair komşularından Kumru Hanımı seviyor. Araya görücüler koyarak nikâk kıydırıyor. Fakat görmeden aldığından Kumru Hanımın çok çirkin, kambur ve yaşlı ablasını nikâh ediyorlar. Gelin getirildiği zaman bunun farkına varan Müştak Bey itiraz ediyor. Fakat itirazını dinlemiyorlar. İmam Ebulâklâka Müştak Beye hakaret ediyor. Müştak Bey hakikati anlatmak istiyorsa da kimse onu dinlemiyor. Bu sırada arkadaş Hikmet Efendi geliyor ve Ebulâklakaya bir kese para vermek suretiyle meseleyi düzeltiyor. Bu eser meşrutiyetten sonra Selânikte temsil edilmiştir.

Şinasi'nin Gazeteciliği:

Şinasi'yi bütün muhite tanıtan bilhassa gazeteciliğidir. Evvelâ Tercümanı Ahvali ve sonra da Tasviri Efkârı çıkarmıştır. Ve bu gazeteler bizde ilk defa şahsî Türk sermayesiyle çıkarılan ve bir Türk tarafından idare edilen gazetelerdir. Şinasi'nin gazeteciliği bugünkü gazetecilikle dahi mukayese edilemez. Şinasi bu yazılarında gayet vazih bir lisan kullanmıştır. Bu lisan devrinin yazış tarzına göre gayet sade sayılır. Bazı terkiplere tesadüf edilirse de zamanının icabına göre pek az ve pek açıktır. Şinasi gazetede yazmadığı mevzu bırakmamıştır. Hattâ bir çok makalelerle İstanbul sokaklarının tenvirini, temizlermesini, sokak köpeklerinin

kaldırılmasını istemiş; hele bu köpekler davası bütün yenilik hareketlerine bir ölçü sayılmıştır. Şinasi pek çok devlet ricalinin ve edebiyatçısının hürmetini kazanmıştır. Âli ve Fuat Paşalar ondan âdetâ çekinir, Yusuf Kâmil ve Mısırlı Mustafa Fazıl Paşalar ise ona çok hürmet ederlerdi. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ebüzziya Tevfik Şinasi'yi muallim olarak kabul etmişlerdir. Hattâ Namık Kemal Hâmide yazdığı bir mektupta «ben seninle Şinasi arasında bir hattı ittisalim» diye yazar. Şinasi edebî teceddüdümüzün babasıdır. Onun açtığı bu yola daha sonra Kemal ve Ziya Paşa takip ettiler. Ve bu teceddüdü inkişaf ettirdiler. Fakat bir çok kimseler Şinasi'yi edebiyatın ilk müceddidi olarak kabul etmemişlerdir. Halbuki Şinasi'nin hem lisanında, hem fikirlerinde ve hem de nünuneler verdiği edebî nevilerde büyük bir yenilik göze çarpar. Gazetecilik Şinasi ile memleketimize girmiştir. İlk tiyatro eserini o vermiştir. Fransızcadan pek çok tercümeler yapmıştır. Yazdığı yazılarda halkın anlayabilmesi için sade bir lisan kullanmıştır. Tenkit Şinasiye gelinceye kadar kimse tarafından tecrübe edilmeyen bir edebî nevi olarak kalmıştı. Avrupalı düşünüş Şinasiden sonra memleketimizde yer almıştır. Bütün bunları gözönünde tuttuğumuz zaman görürüz ki yeniliğin ilk gerçek ustası ancak Şinasi olabilir (*)

Şinasi'nin açtığı halkçı ve halka hitaba gahşır yazı ve edebiyat sistemi kendisinden önce yoktu. Onu o yarattı. Kendisile bir zamanda veya daha sonra yaşayanlar arasında da onu hakkıyla anlayıp yolunda gidenler ancak Ziya Paşa ile Namık Kemal'dir. Etem Pertev, Ahmet Vefik, Ahmet Cevdet, Münif, Sadullah Paşalar ve emsali ancak kısmen Şinasi yolunu tutabilmişlerdir.

ETEM PERTEV PAŞA

Hayatı:

Erzurumludur. Babası Demir Fenni Efendi Kigi Beylerinin hizmetinde bulunmuştur. Devlet memuriyetiyle Gümüşhane ve şarkî Karahisari dolaşmış ve Trabzonda iken ölmüştür. Etem Pertev Paşa da babasıyla dolaşmış ve buralarda tahsil etmiştir. Trabzon Valisi HazineDarzade Ahmet Paşa babasının ölümünden sonra kendisini kaleme almıştır. Valinin ölümüyle yerine geçen Damat Halil Paşa da onu himayesine almıştır.

(*) Profesör, burada da Şinasinin eserlerinden örnekler okuyarak bunlar üzerine izahat vermiştir.

Hattâ kendisi İstanbul'a giderken Etem Pertev Paşayı da beraber götürmüştür. İstanbul'da Mektepler Nazırı olan Kemal Efendi kendisini takdir etmiş ve Kemal Paşa unvaniyle Berlin Sefiri olunca onu da sefaret kâtibi olarak Berline götürmüştür. Bu suretle üç sene Berlinde kaldı. Bu müddet zarfında Almanca öğrenmiştir. Kendisi zaten bir az Fransızca bilirmiş. Berlinden döndükten sonra İstanbul'da tercüme odasında, Pasaport Müdürlüğünde bulunmuş ve nihayet Kastamonuda Vali iken 49 yaşında vefat etmiştir.

Eğlence ve alayı çok severdi. Derli toplu bir Divanı yoktur. Müteferrik bir çok şiirleri arasında şayanı dikkat hususiyetler vardır. Mensur eserlerinden ikisi risale halindedir. Birisi (İtlak-ül-Efkâr fi Akd-il-eb-kâr) ismini taşır. Avrupaya karşı taaddüdü zevecat fikrini müdafaa eder ve bu müdafaayı yaparken dahi işin alay tarafını alır. İkinci risalesi Şinasi'nin İstanbul sokaklarından köpeklerin kaldırılmasına dair yazdığı makalesine bir mukabele olan (Avavaname) dir. Kendisi Avrupa'yı gezmiş, Almanca ve Fransızca öğrenmiş olduğu halde bu yazılarıyla eski fikirler ortaya koymuştur. Manzum eserlerinden üç tanesi şayanı dikkattir. Bunlardan ikisi tercüme ve biri teliftir. Jan Jak Rusodan tercüme ettiği Hayat adlı bir şiiri vardır ki bunu dörder mısralık parçalar halinde tercüme etmiştir. Eskiden de bu şekilde murabbalar olduğundan, ilk kıtadan başka olan kıtalarda şekilde bir yenilik farkedilmez. Bir de V. Hügo'nun «Le someil de l'enfant» adlı şiirini 8 er mısralı kıtalar şeklinde (Tıflı Naim) diye tercüme etmiştir. Bunda da yegâne yenilik eserin aslındaki kafiye tarzını muhafazadan ibarettir. Hece vezniyle ve millî koşmalar tarzında Âli Paşayı metheden bir şiir de yazmışsa da daima eskiye kaçmıştır (*)

AHMET VEFİK PAŞA

Hayatı: Divanı Hümayun tercümanlığında bulunan Nuh Naci Efendinin torunudur. İkinci Mahmut zamanında Fenerlilerden emniyet zail olunca Müslüman bir tercüman arandığı zaman bu zat bulunabilmişti. Kendisi aslen Bulgaristanlıdır. Bu zatın oğlu Ruhiddin Ef. Ahmet Vefik Paşanın babasıdır. Münevver bir zat olduğundan oğluna Doğu dillerini ve ilimlerini öğrettikten sonra Batı lisanlarını da öğretmeğe

(*) Profesör, bu eserleri de okuyarak üzerlerinde durmuş ise de buraları not edilememiştir.

kaşladı. Babası Ruhiddin Efendi Pariste Sefir Reşit Paşanın yanında tercüman olduğu sırada, oğlunu da yanına getirtti. Fransızca'yı mükemmel öğrendiği gibi, İngilizce de tahsil etti. Aynı zamanda ilim ve fen öğreniyordu. Zengin bir irfan hamulesiyle İstanbul'a dönünce Encümeni Danışa âza tayin edildi. Delişmeñ bir adamdı. Valilikler, Müfettişlikler, Sefirlikler yapmış, iki defa Başvekil olmuş, nihayet 1891 de ölmüştür. Çok seri bir adam olduğundan bir işte daimî kalamamışsa da kendisinden çok istifade edilecek bir zat olduğundan, çıkarıldıkça gene işe çağırılmış ve son zamanları müstesna olarak pek az açıkta kalmıştır. Bir aralık Orta Anadolu Müfettişi olmuş, Jön Türkler kendisini hükûmet reisi namzedi diye gösterdiklerinden Âli Paşa kuşkulandı ve Paris Sefirliği ile İstanbul'dan çıkardı. Âli Paşanın vefatından sonra Sedaret Müsteşarı oldu ise de Mahmut Nedim Paşa ile geçinemediğinden Maarif Müsteşarlığına nakledildi ve bunu kabul etmiyerek istifa etti. Birinci meşrutiyetin ilânında Abdülhâmit tarafından Meclis Reisliğine getirildi. Bilâhara vezarèt rütbesi de verildi. Bu sırada 93 harbi başlamış, Rus ordusu Edirneyi geçerek İstanbul'a yaklaşmıştı. Bunun üzerine metin bir adam olan Ahmet Vefik Paşa, Hamdi Paşa kabinesinde Maarif Nazırı olduktan sonra, Başvekil unvanıyla sadarete getirildi. Fakat o şu üç şartı koşarak bu vazifeyi kabul etti:

A — Sadrazama Başvekil denecek,

B — Dahiliye Nezareti Başvekâlete verilecek, Dahiliye Nazırı Sait Pş. (eski Mabeyin Başkâtibi ve daha eski Ruznamei Ceridei Havadis muharriri) kabineye girmiyecek;

C — Padişaha her ne arz olunursa müsbet, menfi cevap verilecek,

Ahmet Vefik Paşa fevkalâde bir faaliyet gösterdi. Ayastafanosa kadar giderek hareketi durdurdu. İngiliz Amiraliyle de müzakere ederek anlaştı. Meclisi Ahmet Vefik Paşa kapattı. Bu sırada Abdülhâmidde verilen bir jurnalda Ahmet Vefik Paşanın Rumeliden gelen bir çok muhâcirleri elde ederek, Padişahı indirip veliaht Reşit Efendiyi hükümdar yapacağı söylendiğinden kendisi azledilmiş ve yerine Sadık Paşa geçmiştir. Harp bitiyor. Ayastafanos muahedesi yapılıyor; bunu İngiltere ve Avusturya kabul etmediğinden Berlin kongresi yapılacağı sırada Suavi vak'asının zuhuriyle Sadık Paşa düşerek Rüştü Paşa ve iki gün sonra Saffet Paşa Sadrazam oluyorlar ve Ahmet Vefik Paşa Bursa Valiliğine gönderiliyor. Bu esnada burada Molyer tercümelerini bitiriyor ve bir tiyatro

takımı topluyor. Bizzat rejisörlüğünü yaparak onları yetiştiriyor. Bursa Valiliğinden de bir vesileyle azledilerek İstanbul'a gelince yirmi dört saat kadar bir Sadrazamlık yapıyor, fakat yeniden azlediliyor. Bundan sonra vefatına kadar münzevi bir hayat geçiriyor. Hususî hayatının garabetlerinden bazı nûmuneleri Hüseyin Rahmi Beyin Mürebbiyesinde görürüz.

Edebî Hayatı: Edebî hayatında Ahmet Vefik Paşa Garpcılık ve Türkçülük harekâtının ilk mübeşşiri olması itibariyle iki taraflı görülür. Tiyatroya ve bilhassa Molyere ehenimiyet vermiştir. Molyerin ekseri eserlerini dilimize çevirmiştir. Mustafa Nihat Özön 17-18 tercümesini toplamıştır. Hayatında bazısını Bursada bazısını da İstanbul'da bastırmıştır. Eserlerini tıpkı Molyer gibi muayyen isimler kullanarak yazmıştır. Bazıları adepte, bazıları tercümedir. Bazıları nazım, bazıları nesirdir. Nazım olanlar onlu hece vezniyle ve kafiyesiz olarak yazılmıştır. Manzum tercümelerinden (Adamcıl, Tartüf, Kocalar mektebi, Kadınlar mektebi, Savruk) vardır. Adepte eserleri bizde adeptasyon usulünün ilk ve en kuvvetli örnekleridir. Bu eserlerde şahısları yerli olarak alır ve tasvir edilen tipleri bizim muhitimizde en çok uyan zümrelerden seçer. Meselâ: (Azarya) adlı eserinde pintiliğin timsali olarak bir yahudi'yi alır. Asaletle burjuvalık mücadelesi olan «Yorgaki Dandini» de eşhası Rumlardan almıştır. Çünkü bizde böyle bir asalet davası yoktur.

Tercümelerde kullandığı lisan tiyatroya uyması için basit hattâ köyü lisanıdır. Arapça ve Farsçayı alay için kullanır. (Zor nikâhı) da böyledir. Başlıca adaptasyonları (Zor nikâhı, Zoraki tabip, Dekbazlık, Tabibi aşk, Merakidir. Tercümeleeri: (İnfialî aşk, Don Cıvani, Dudu Kuşları) ve yukarıda saydığımız manzum tercümeleridir. Bir perdelik olan (Zor nikâhı) diğerlerine nazaran daha çok rağbet görmüştür. Beş perdelik olan ve (Dekbazlık) diye adepte edilen «Les Fourberies de Scapin» Âli Bey tarafından da (Ayyar Hamza) ismiyle ayrıca adepte edilmiştir. Molyerin en son ve en meşhur eseri olan «Malade İmaginaire» (Merakî) adıyla adepte edilmiştir. Bir de kafiyesiz olarak Viktor Hügodan Hernani'yi on heceli şekiller tercüme etmiştir.

Türkçülük tarafı: Ahmet Vefik Paşa o zamanda, Selçukiler ve Osmanlılardan evvel bir Türk varlığına vakıf nadir adamlardanır. Ebül-gazi Bahadır Hanın «Şecerei Türkî» sini şark lehçesinden İstanbul şivesine tercüme etmiştir. Ebül-gazi burada kendi hanedanının tarihini yazar-

ken, menkıbelerden de istifade etmiş ve bu suretle Türk Tarihini tanıtmıştır.

Sonra Vefik Paşa Lehçei Osmanîyi yazmıştır. Birinci ciltte sırf Türkçe kelimelerden, ikinci ciltte lisanımıza girmiş Arapça ve Farsça kelimelerden bahseder ve harfleri muhtelif telâffuzlarına göre sıralar. Yalnız İstanbul lehçesinden değil şarktan ve diğer bir çok lehçelerden de kelimeler almıştır. Hulâsa Ahmet Vefik Paşa bu husustaki çalışmalarıyle İerde doğacak fikirlerin esasını ilk önce ortaya koyan değerli bir şahıstır (*).

AHMET CEVDET PAŞA

Hayatı: Yularkıran oğullarına mensup olan Cevdet Paşa Bulgaristanda Lofçada doğmuştur. Büyük babası Lofça eşrafından Hacı Ali Efendi, babası da İsmail Efendidir. Cevdet Paşa kendi hayatını kızı Fatma Aliye Hanıma not ettirmiştir. Bu Hanım meşrutiyetten sonra «Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı» adlı bir eser yazmışsa da bitmemiştir. Cevdet Paşa ilk tahsilini Lofçada bitirince İstanbulda o zamanın en mühim ilim müesseseleri olan Medrese tahsiline başlar. Onun girdiği medrese eski medresenin çökmeye yüz tutmuş halidir. Bir taraftan Fatih Medresesine devam ederken bir taraftan da, Farsça öğrenmek için Murat Molla dergâhına gitmeğe başlamıştır. Bir zaman sonra Şair Fehim Efendi ile tanışarak ondan şiir ve edebî bilgiler dersi alıyor; hattâ biraz da şair oluyor. Fehim Efendi tarafından Cevdet mahlası veriliyor. Medreseyi bitirerek icazet alıyor. Sonra kendi arkadaşları olan «ehli kıyam» ın (***) teşvikiyle Gelenbevi Burhanı okutmakla hocalığa başlıyor. Farsça, Fransızca falan bilmesi dolayısıyla hocaların nazarı dikkatini celbediyor ve Şeyhülislâmî Ârif Hikmet Bey tarafından Babîâlîye gönderiliyor. Reşit Paşanın yakın adamı, oğulları Cemil ve Galip Paşaların hocası oluyor. Encümeni Danışe âzalık inzimamiyle kâtip yapılıyor. Bir aralık Mektepler Nazırı Muavini oluyor. Encümeni Danışin kararıyle 1182 tarihinden 1254 tarihine kadar olan vakaları ele alarak 12 ciltlik «Osmanlı Tarihi» ni yazıyor. Bu çalış-

(*) Profesör bu eserlerden de örnekler okuyarak onlar üzerinde izahlarda bulunmuştur.

(**) Ehli Kıyam adı o zaman Medrese talebesinden âciz müderrislerin derslerine karşı ayaklanan genç ve cesur bir talebe zümresine verilmisti.

masına mükâfat olmak üzere vakanüvis tayin ediliyor ve Meclisi Valâyı Tanzimat âzası oluyor. Bir aralık tapu işleriyle uğraşiyor ve Tanzimat Meclisinin lâğvından sonra Divanı Ahkâmı Adliye âzası oluyor. Medenî Kanunun yapılması için Sait Paşa Fransız Kanunu Medenisini tercüme etmek fikrinde olduğu halde Cevdet Paşa İslâm fikhını esas almak cihetini tutarak Mecellei Ahkâmı Adliye meclisini kuruyor ve on altı ciltlik Mecelleyi yazıyorlar. Bunlarda tamamen şarklı olmakla Tanzimatın zaten çift olan hayatını büsbütün çiftleştiriyorlar. Bundan sonra Divanı Ahkâmı Adliye Reisi olmuştur. Bir aralık Bosnaya gönderildi. Sonra Devlet Vükelâsı sırasına geçti ve Etem Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırı oldu. Bir müddet Maarif Nazırlığı da yapmış ve bu sırada Hukuk mektebini açarak ilk açış dersini de kendisi vermiştir. Bu mektepte önce edebiyat dersi okutarak Hukuk talebeleri için «Belagati Osmaniye» yi yazdı ve uzun bir münakaşaya yol açtı. Cevdet Paşa Mecelle dersini üstüne alınca Belagat dersini Hacı İbrahim Efendiye bırakıyor ve o da Belagati Osmaniye'yi izah yolunda «Şerhi Belagati Osmaniye» yi neşrediyor. Cevdet Paşa hatalara misal olarak Namık Kemal'den ve iyilere misal olarak da hocası Fehim Efendiden misaller aldığından ve Hacı İbrahim Efendi de bu misaller üzerinde durarak yenilere hücum ettiğinden yukarıda söylediğim münakaşaya yol açılmış oldu.

Bu sırada Abdülhâmit mühim şahısları başından atmaktadır. Abdülâzizin Mitat Paşa' ve diğer şahıslar tarafından öldürüldüğü meselesi de ortaya çıkarıldığından, bunu itiraf edenlerin kâğıtları Adliye Nazırı olmak sıfatıyla Cevdet Paşaya veriliyor. Yıldızda teğekkül eden mahkemenin birinci Reisi Sururî Efendi, ikinci reisi Adliye Nezareti erkânından Vahan Efendidir. Cevdet Paşa tevkif müzekkereelerini çıkarıyor ve onu daha ilân etmeden kendisi Mitat Paşayı yakalamak için İzmir'e gidiyor. Ve orada Mitat Paşayı aldatarak ele geçiriyor. Açılan fevkalâde mahkeme idam kararı veriyor. Bu kararın icra edilip edilmemesi için toplanan heyette ekalliyetin reyine uyarak Abdülhâmit cezayı azaltarak, Mitat ve Damat Mahmut Paşaları Taif'e gönderiyor. Bundan sonra Cevdet Paşa pek çok Nazırlıklarda bulunmuş ve nihayet 1896 (1312) de Bebekteki yahsında ölmüştür.

Eserleri: Cevdet Paşa eserlerinde daima şarkçı kalmıştır. Bunun da hem zararı, hem faydası olmuştur. Garbı benimsiyemediğinden, ayağınıza bağ olması itibariyle zararlıdır. Meselâ Fransa kanunu medenisini aynen tercüme ettirmemesi gibi. Bununla beraber şark ilmi unutulmak üze-

re iken onları derleyip tophyarak madde haline getirmesi itibariyle de faydası olmuştur. «Miyarı Sedat» adlı eserinde Surî Mantiğı gayet muntazam bir şekilde tophyarak oğlu Sedat Beye hediye etmiştir. Bir de mübahese ve münakaşa usulilerine dair «Adabı Sedat» adlı kitap yazmıştır. Oğluna hediye ettiği bu iki kitapta hep şarktan bahsettiğinden oğlu da babasına bu sahada Avrupalıların ne kadar ilerlediğini göstermek için «Mizanülukul fi Mantiki Velusul» adlı eserini yazdı.

Fuat Paşa ile Cevdet Paşa Bursaya gidince «Kavaidi Osmani» adlı bir eser çıkardılar ve kelimeyi Fransız usulüne yakın bir şekilde tasnif ederek dokuz kısma ayırdılar. Cevdet Paşa daha sonra yazdığı «Tertibi Cedit Kavaidi Osmaniye» adlı kitabında da kelimeyi isim, sıfat, zamir, fiil, edat olmak üzere beşli tasnife tâbi tutar.

Hukukta da ders vermiştir. Ve oradaki derslerini «Belâgati Osmaniye» adlı bir eserde toplanmıştır. Talimî kitapları çoktur. Şark ilmini derli toplu öğretmeye çalışan bir müellif tipini gösterir.

Arapçadaki bina ve emsileye ait «Talikat» adlı iki risale yazmıştır. Bursada iken yazdığı «Talimnamei Harir» ile «Tarifül irtifa» ı da iki küçük risalesidir. «Beyanül Unvan» da şark usulüne göre ilim ve ilim kitabı adlarının tasnifini gösterir.

Tarihî eserleri «Tarihî Cevdet» ile «Kıyası enbiya» dır. Tarihin birinci cildinde 1182 ye kadar olan devrin bir hülâsasını yapar. Ve her devrin sonunda mücavir Avrupâ devletleri hakkında da malûmat verir. Kalan 11 cilt, 1182 den 1254 e kadar Osmanlı İmparatorluğu vakalariyle Avrupa ve dünya işlerini anlatır. «Kıyası Enbiya ve Tevarihî Hülefa» nın birinci cildinde Kuranda geçen yirmi sekiz peygamberden bahseder. İkinci cilt Hazreti peygamberin doğuşundan peygamberliğine kadardır. Üçüncü ciltte peygamberliğinden bahseder. Dördüncü ciltte Ebubekirin, beşincide Ömerin, altıncıda Osmanın halifelik devirlerini anlatır. Bu altıncı cüzü Abdülhamit devrinde basılmış iken Osman vakasını anlatmasından dolayı toplatılmıştır. Meşrutiyetten sonra ise bu altı ciltten başka Ali, Emeviler, Abbassiler, Tavaifi Mülûk ve İstanbulun fethine kadar Osmanlı Tarihlerini de içine alan daha altı cilt çıkarılmıştır.

Cevdet Paşanın birkaç şiiri de vardır. Fakat fikir ve ilim kuvvetiyle söylendiğinden mühim değildir. Eserleri gayet sadedir. Herkesin anlayaca-

ğın üslûp ile yazılmıştır. Tarihî Cevdette pek ağır olmıyan lisan, Kıssası Enbiyada gayet sadedir. (*).

Tahir Münif Paşa

Şinasiyi Namık Kemale bağliyan yol üzerinde Antepli Abdülbaki Efendinin oğlu Tahir Münif Paşa da vardır. Tahsilini bitirince Şama gitmiş, 21 yaşında Şam vilâyeti kalemine memur olmuş; ondan sonra İstanbulda Arabî ve Fârisî mütercimliği yaparken fransızca öğrenmiştir. Berlin sefiri Kemal Paşa Berline giderken bunu da yanında götürmüş, dönüşünde Çörçilin çıkardığı «Ceridei Havadis» te çalışmış ve burada biraz da İngilizce öğrenmiştir. Sonra kendisine İstanbulda açılan Cemiyeti İlmiyei İslâmiyenin âzâlık inzimamiyle kâtipliği verildi. Mecmuai Fünunun başmuharrirliğini de yapıyordu.

Yazının değişmesi hakkında ilk fikri ortaya atan Münif Paşadır. Abdülmecit devrinde Kafkasyadan gelen Fatih Ali Ahundof isminde bir Türk, okumayı kolaylaştırmak için islâm yazılarına ilâvesini istediği bir yazı projesini sadarete vermiş, bu proje Cemiyeti İlmiyei İslâmiyeye havale edildiğinden Münif Paşa bu işin ehemmiyetine dair hem cemiyette bir konferans vermiş, hem de sadarete bir rapor yazmıştır. Mecmuai Fünunda yazılı olan bu konferans ve lâyhadan Münif Paşanın yazı derdimizi oldukça iyi anladığı anlaşılmaktadır.

Gazete ve mecmualarda pek çok neşriyat yapmış, Ceridei Havadise faydalı bilgiler koymuş ve Napolyon tarihini tefrika etmiştir. Şemsettin Sami Beyin Sefiller adıyla tercüme ettiği Viktor Hügonun «Les Misérables» adlı eserini «Bir Mahkûmun Hikâyesi» namıyla tercümeye başlamış, fakat bitirememiştir.

Cemiyeti İlmiyei İslâmiyenin açtığı gece derslerinde nâzımlık rolünü yapmıştır.

Bu sırada İstanbulda çıkan kolera sebebiyle dersler kesildi. Münif Paşa da Maarif Nazırı oldu. Sonra Tahrana Sefir olarak gitti. Dönüşünde Ticaret ve Adliye Vekilliklerinde bulundu. Tekrar Tahrana sefir oldu ve meşrutiyetin ikinci senesinde Erenköyündeki köşkünde öldü.

(*) Profesör, Cevdet Paşanın eserlerinden de örnekler vererek her biri üzerinde izohlar yapmıştır.

Biraz şiiri vardır. Mesnevî tarzında yeniliğe mütemayil bazı şiirler yazmıştır. Fakat o asıl fikir ve ilim adamı olarak tanılır. Gazetelerde ve Mecmuai Fünunda mühim neşirler yapmıştır. Yalnız yazı meselesindeki fikri bile çok ehemmiyetlidir (*).

Sadullah Paşa

Esat Muhlis Paşanın oğludur. Babasının gayretiyle Doğu ilimlerini ve Fransızca'yı öğrenmiş, tercüme odasında çalışırken Jön Türkler Cemiyetine girmiştir. Mısırlı Mustafa Fazıl Paşanın Avrupaya gittikten sonra Belçikada neşrettiği Abdülâzize yazılmış Fransızca açık mektubunu tercüme etmiştir. Bu mektup (Padişahların sarayına en güç giren doğruluktur» diye başlar. Tercüme odasından sonra Babîâlîde mühim işler gördü. Mezahip Müdürlüğü, Şûrayı Devlet Âzalığı, Sadaret Müsteşarlığı ve Ticaret Nazırlığı da yapmıştır. Beşinci Murat tahta geçince Mabeyin Başkâtibi oldu ve tahttan ininceye kadar kaldı. Sonra sefir olarak Berline gitti. Ayastafanos ve Berlin müzakerelerinde Türkiye ikinci murahhası oldu. Berlin kongresindeki üç murahhasın hakikî Türk ve müslüman olan yalnız kendisidir. Bu muahedelerden sonra vezaret rütbesiyle Viyana sefiri tayin edildi. Nihayet daüssılaya tutulmuş ve Abdülhamit kendisinin memleketine gelmesine izin vermediğinden Viyanada havagazi ile intihar etmiştir.

Belli başlı kitabı ve eseri yoktur. Fakat ölümünden çok sonra akrabasından Mehmet Galip Bey tercümei haline ait «Mezardan bir nida» adlı eseri neşretmiştir. Sadullah Paşa Lamartinin «Lac» manzumesini aslına sadık kalarak (göl) namiyle tercüme etmiştir. İki manzumesinden biri budur. İkinci manzumesi (19 uncu asır) ismini taşır. Çok kusurlu bir kafiyesi olduğundan eskiler kafiyesiz telâkki ederler. Asrın telâkkilerini sayar ve cehaletten kurtulalım der. Zaten kendisi şairlik ve nâzımlığı ile değil, nesir üslûbundaki kuvvetiyle tanınmıştır. Sait Beye oğlunun vefatı münasebetiyle yazdığı taziye mektubunun çok mükemmel olduğunu

(*) Profsör, Münif Pş. dan da mensur ve manzum örnekler okuyarak bunlar üzerine izahlar yapmış, "Hâbname,, siyle açık Türkçe bir mektubu ve sözü geçen yazı hakkındaki konferans ve lâyihası da bu arada incelenmiştir.

söylerler. Zamanında kitabet lisanını sadeleştirdiğinden büyük bir şöhret kazanmıştır. (**).

Ziya Paşa

Hayatı: Asıl adı Abdülhamit Ziya Beydir. 1825 de İstanbulda doğmuştur. Babası, Galata gümrüğü kâtiplerinden aslen Erzurumlu olan Ferdittin Efendidir. Kendisi çok mutaassıp olduğundan oğlunun farsça ve fransızca öğrenmesini menedermiş. Fakat lâlasının teşvikiyle farsçayı öğrenmeğe başlıyor. Bazı halk şairlerini tanıyor ve kolay divanları okuyor. On beş on altı yaşlarında iken bir naat olmak üzere ilk şiirini yazıyor. Beyazıt rüştîyesinde farisî hesap, Türkçe ve saire öğreniyor. Bu sırada gene halk ve divan şairlerini de okuyor. 17, 18 yaşlarında sadâret mektubi dairesine giriyor. Burada kalem mümeyyizlerinden meşhur Fatin Efendi ile tanışıyor. Bundan sonra büyük bir zevk âlemine dalıyor. Reşit paşaya kabiliyeti hakkında yapılan medihler üzerine, üçüncü kâtip olarak saraya alınıyor. Fransızcaı ve rumcaı gayet iyi bilen mabeyin feriki Etem Paşa, Ziya Beyin kabiliyetini görünce fransızca öğrenmesi için teşvik ediyor. Artık eğlence âleminden de vaz geçmiştir. Okumaya başlıyor. Etem Paşa Viyardo'nun «Endülüs Tarihi» ni tercüme ediyor ve Ziya Bey bunu Etem Paşanın bir türlü öğrenemediği o zamanki süslü üslûba sokuyor. Ebüzzıyanın sözüne bakılırsa Fenelon'un Telemak'ını ve Lafontein'in bazı masallarını da beraberce tercüme etmişlerdir, fakat bu eserler ortada yoktur. Engizisyon tarihini dâha sonra kendisi tercüme etmiştir. Bir de Molyer (Molliére) in (Türtüf) ünü 10 heceli vezinle ve kafiyesiz olarak (Rıyanın encamı) adıyla tercüme etmişse de bunun da Ahmet Vefik Pş. tercümesinden alınma olduğu anlaşılıyor.

Ziya Paşayı yetiştiren bu mabeyin hayatıdır. Garbin büyük muharirlerinden Ruso (Jean Jaques Rousseau) ya hayran olmuştur.

Bu sıralarda Abdülmecit öldü ve Abdülâziz yerine geçti. Ziya Bey ona da sokuldu. Maksudı padişaha yaklaşarak onun akıl hocası olmak ve bu suretle şadrazama tahakküm etmekte. Âli ve Fuat Paşalar bunu sezdiklerinden başlarından atmak için evvelâ Zaptiye Nazırı, sonra Atina

(**) Bu bahiste de Sadullah Pş. nin manzum ve mensur eserleri üzerine incelemeler yapılmıştır.

sefiri yapıyorlar. Fakat bu memuriyetler hakkında da muhtelif mahzur- lar ileri sürerek daha gitmeden Kıbrıs Mutasarrıflığına tayin ediyorlar. İşte Âli Paşa ile Ziya Paşanın husumeti burada başlıyor; ve hayatının sonuna kadar devam ediyor. Kıbrısın havasının çirkinliğinden şikâyet ettiğinden gene mutasarrıf olarak Amasyaya gönderiyorlar, sonra Canik mutasarrıflığında bulunuyor. Gayri kanunî hareket ediyor ve rüşvet alıyor diye azlediliyor. Bunun üzerine İstanbula gelerek huzura çıkıyor ve Meclisi valâ âzası oluyor. Bu, Babıâliye karşı bir darbedir; fakat birden- bire Padişahın zıddına gitmiyorlar. Sonra bir vesile ile Beylikçiliğe tayin ve Bosna işlerinin düzeltilmesi için çok zeki birisinin gitmesi lâzım geldiği ileri sürülerek Bosna'ya izam ediyorlar. Bosnadan dönüşünde Ziya Pş. Yeni Osmanlılar Cemiyetine giriyor. İlk Genç Türkler kuruluşu olan bu hareket hükûmeti şiddete sevk ediyor.

Memlekette istibdat hükûm sürdüğünden sözle tesir edecekleri yakalayıp hapsediyorlar; kalemi kuvvetli olanları da dışarıya atıyorlardı. Kemal Beyin Ezrumum vali muavinliğine tayin edildiği sırada Ziya Pş. da ikinci defa olarak Kıbrıs Mutasarrıflığına tayin edilmiştir.

Mısır Hıdivliğini kaybetmekten mütevellit teessürden dolayı Avrupa- ya kaçan Fazıl Mustafa Paşa, Sakakini adlı birisini İstanbula göndere- rek memleket için çalışanları Avrupaya çağırıyor. Bunun üzerine 1865 te Namık Kemal ile Ziya Paşa Marsilya yoluyla Parise gittiler arkadan Ali Suavi ile Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler de geldiler. Ali Suavi Muhbir gazetesini ve Ulûm mecmuasını çıkarıyordu. Ziya Paşa ve Kemal bunun- da Namık Kemal ile Ziya Paşa Marsilya yoluyla Parise gittiler. Arkadan la anlaşamadılar. Hem bu sebepten, hem de bu sırada Parise gelecek olan Abdülâzize hiç görünmemek için Londraya gittiler. Reşat Beyin idaresinde Hürriyet gazetesini çıkardılar. Hürriyetin dâvası hükûmetin millî iradenin elinde olmamasından dolayı Osmanlı İmparatorluğunun inkıraz- ına doğru gidişi ve memleketin mahvoluşu meselesidir. «Buna çare bul- mak için de Fransa ve İngilterede olduğu gibi başta padişah bulunmak- la beraber usulü meşverete dayanan bir Meclisi Mebusan açmalıdır» di- yorlardı. Fakat Âli ve Fuat Paşa takımı buna da razı değildi. Çünkü onların da derdi vardı. «Osmanlı Devleti aynı kandan müteşekkil bir halk ile meskûn olmadığından meclis açıldığı takdirde, başka kandan olanların mebuslarının birleşmesiyle husule gelen ekseriyet bizi ekalli- yette bırakabilir. Bu vaziyette şayet onlar bizden ayrılmak isterlerse milletin kaniyle kazanılan memleketi nasıl terkederiz?» diyorlardı.

Cön Türklerin faaliyetini temin eden, Mustafa Fazıl Paşanın paraca yaptığı yardımdı. Fakat o İstanbulla dönünce onları parasız bıraktığından kızdılar ve Ziya Paşa da Fazıl Paşanın hasmı olan İsmail Paşanın lehine yazmaya başladı. Bu sırada çıkan 1870 Frnsa - Prusya harbi sebebiyle Kemal ve arkadaşları İstanbulla döndüler. Fakat Ziya Paşa Âli Paşaya olan düşmanlığı sebebiyle İstanbulla dönmiyeceğinden Jenev'e çekildi. Ve Rusonun Emil'ini tercümeğe başladı. Janjak Ruso adasında gene Rusonun (Confession de foi) sına nazire olarak Defteri âmâl'i yazdı. Âli Paşanın ölümünden sonra İstanbulla döndü ve tekrar mabeyine girdi. Harabatı yazdı. Eski şiirleri topladı. Asıl maksadı Abdülâzize ait methiyeleri içine koymaktı. Bu sırada Magosada bulunan Kemal içerledi, Tahribi Harabat ve Takip adlı iki risale ile Ziya Paşanın Harabat'ını tenkit etti.

Bu zaman mütemedâi değişmeler zamanıdır. Sadırazamlar birbiri arkasından değişmektedir. Abduâziz Âli ve Fuat Paşaların vasiliğinden mahrum kalmıştır. Haricî vaziyet de çok fenadır. Bosnada ihtilâl vardır. Rusya ve Avusturya Bulgarları ve Karadağlıları isyana teşvik etmektedirler. Sırbistan da Rusyaya güvenerek tecavüze geçmiştir. Rusya Türkiyeyi zayıflatarak Balkan İslâvları üzerinde hâkimiyeti elde etmek, boğazlara hâkim olmak ve şarkî Anadoludan bir mikdar arazi almak emelindedir. Fransızlar Tunusa, İngilizler Mısıra yerleşmişlerdir. İşte bu vaziyet karşısında Ziya Paşa işin fenalığını anladığından mabeyinden ayrılp yeniden Sadırazaman Mitat Paşaya yaklaşmak ister. Bu zamanki gençlerin en ateşlisi Ziya Paşadır. Nihayet Selânik'te Kız vakası ve İstanbulda Softalar vakası olmuştur. Bu isyandan maksat Mahmut Nedim Paşa ile Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendinin işten el çektilmesidir. Artık herkes Abdülâzizden bıkmış gözünü veliahde dikmişti. Abdülâzizin tahttan indirilerek Beşinci Muradın geçirilmesi için alınan tertibat, padişahın haberdar olmasından korkularak iki gece evvel icra mevkiine konuldu. Bundan habersiz olan genç padişah çok korkmuş ve deliliğinin ilk kademesi de buradan başlamıştır. Tahta çıktıktan sonra da Çerkes Hasan vakası olur, Aziz intihar eder. Bütün bu sebeplerle Beşinci Murat hüsbütün çıldırır. Bu sırada Ziya Paşa Maarif Nezareti Müsteşarlığına tayin edilmiştir. Beşinci Muradın tahta çıkışı esnasında bir manevra çevrilmişti. Ziya Paşa başmabeyinci, Namık Kemal mabeyin başkâtibi olacaktı. Halbuki birdenbire Sadullah Paşa Başkâtip yapıldı. Ve Nuri Paşa başmabeyinciliği ele aldı. Bu manevranın asıl sebebi şudur ki Abdülâ-

zı tahttan indirenler arasında hakikî Kanunu Esasi taraftarı yalnız Mitat Paşadır. Diğerleri geri fikirli ve gayeleri yalnız Abdülâzizin tahttan indirilmesine münhasırdır. Askerler içerisinde yalnız Süleyman Paşa tam meşrutiyetçidir.

Beşinci Murat çıldırınca üç ay sonra Abdülhamit başa geçmiştir. Sürgünden gelen Namık Kemal ile Ziya Paşa Kanunu Esasi encümenine tayin edildiler. Mitat Paşa Sadırazamdır. Kanunu Esasi ilâ edilir. Abdülhâmidin en büyük korkusu Namık Kemal ile Ziya Paşanın mebus olmaları meselesi olduğundan her ikisinin de İstanbuldan uzaklaştırılması için Mitat Paşayı zorlar. Bunun üzerine Ziya Paşa Vezir olarak Suriye valiliğine gönderildi. Biraz sonra Mitat Paşa da Kanunu Esasinin 113 üncü maddesinin ikinci fıkrasının kurbanı olarak Brindiziye gönderilir. Bu sırada Namık Kemal de hükümet şeklini değiştirmek ithamiyle mahkemeye verilmiş ise de mahkeme Reisi Suphi Paşadan beraat hükmünü almıştır.

Derken 93 harbi olur. Düşman Yedikuleye kadar gelir. Padişah da bu vaziyette Meclisi Mebusan toplanamaz diyerek fırsattan istifade ile korktuğu bütün şahısları uzaklaştırır. Ayasatofanos ve Berlin muahedeleri yapılır. Ziya Paşa da Suriye valiliğinden Adana valiliğine nakledilir. Ve 1884 tarihinde hayata gözlerini kapar.

Eserleri: Ziya Paşanın eserlerinin bir kısmı basılmamış, bir kısmı kaybolmuş, bir kısmı hayatında iken ve bir kısmı da öldükten sonra basılmıştır. Evvelâ Viyardo'nun «Endülüs Tarihi» ni Etem Paşa ile tercüme ettiğini hayatını anlatırken söylemiştik. Ziya Paşa tarafından gayet ağır bir şekilde süslenen bu eser bir, Sultan Mecit zamanında, bir de 1888 de üç cilt olarak basılmıştır. Bundan sonra Gerol ve Lavalenin müşterek tarihini «Engizisyon Tarihi» namıyla tercüme etmiş ise de hayatında basılmamıştır. Lisani birinciye nisbetle daha açık ve sadedir.

Ziya Paşanın asıl hüviyetini gösteren eserleri Avrupada iken neşrettiği eserleriyle, İstanbuldaki makaleleridir. Makalelerini halkın anlayabileceği bir şekilde yazar. Kemalinkinden daha açıktır. Hattâ Girit isyanına ait makalesine «baskısız tahtayı yel alır, yel almazsa el alır» sözünü başlık olarak koyar.

«Şiir ve inşa» makalesi de çok olgundur. Londrada iken intişar eden «veraset mektupları», «Rüya» ve «Zafername» de en mühim eserlerin-

dendir. Makalelerinde daima ihtilâlcidir. Emil tercümesi nesredilmedi. Süleyman Nazif Bey neşretmek istedi ise de muvaffak olamamıştır. Çocukluk hatıralarını ihtiva eden «Defteri Âmal» çıkmamıştır. Telemak'ı tercüme etti derlerse de bulunamamıştır. Lafontenin bazı hikâyelerini de tercüme ettiğini söylerler. Fakat bu da ortada yoktur.

Ihtilâlcî Kitapları: «Veraseti Saltanatı Seniye mektupları»: İstanbuldaki bir dostuna yazdığı mektuplar şeklindedir. Gûya arkadaşı nasıl Hidivlik Mısırda İsmail Paşanın oğluna kalmışsa Osmanlı İmparatorluğunda da Abdülâzizin oğlunu veliaht yaparak Muradın geçmesine meydan vermeyip bu suretle veraset usulünü değiştireceğini yazar. Ziya Paşa da verdiği cevapta bunun doğru olmamakla beraber, aynı zamanda padişahın kendi fikri değil olsa olsa Âli Paşanın fena bir fikrinden ibaret olacağını anlatır. Gayesi padişahı evvelden tehdit ederek böyle bir işi yapmasına mani olmaktır. Bir de rüyası vardır. Burada Avrupaya kaçışının sebebini sırf hayatına kıyılmasından korktuğuna atfeder ve Âli Paşaya olan düşmanlığını ortaya sürer ki, bu ihtilâlcinin kendi kalemiyle samimi olmadığını gösteren, çok büyük bir lekedir. Padişaha ve Âli Paşaya karşı bir hicviye olarak iyi karşılanmışsa da Ziya Paşa burada bütün şahsî ihtiraslarını ortaya koymuştur.

Zafername: Satir nevinin en mükemmel bir nümunesidir. Girit isyanını bastırmak için gittiği halde, bir takım imtiyazlar vererek geri dönen Âli Paşayı hicveder. Fakat çok mahirane bir şekilde metih yoluyla yapılan bir hicvidir. Eser, kaside, tahmis ve şerh olmak üzere üç kısımdan müteşekkildir. Kasideyi İzmit mutasarrıfı Fazıl Paşa ağzından yazmıştır. Gene Âli Paşanın bendelerinden Hayri Efendinin ağzından tahmis ve Hüsnü Paşa ağzından da şerhetmiştir. Eserin kaside ve tahmis kısmında lisan açık olmakla beraber gene Divan Edebiyatı lisanıdır. Şerh kısmı ise, yeni şekilde bir nesirdir. Zafernamenin İstanbulda basılan taklitlerinde hatâlar vardır.

Tartûf: Molyerden tercüme etmiştir. Aynı tercümeyle Ahmet Vefik Paşa da yapmıştır. Her ikisi de, onlu hece vezniyle ve kafiyesiz olarak tercüme etmişlerdir. Yalnız Ziya Paşa da birinci perdenin ilk birkaç meclisi eksiktir. Yapmadı mı yoksa kayıp mı oldu bilmiyoruz. Ziya Paşada bu eserin bir adı da rıyanın encamıdır. Eserin kahramanı olan Tartûf riyakârlığın, dini istismar edenlerin ve sofuluk perdesi altında her şeyi yapanların bir timsalidir.

Mevzuu: Orgon namında zengin fakat gayet saf ve dindar bir zat vardır. Kızı Maryanı güzel bir delikanlıya vereceği sırada Tartüf bu aileye çatar. Kendisini o kadar safdil ve zahit tanıtır ki, Orgon onun evliyalığına inanır. Kızını ve servetini hep Tartüfe vermeğe karar verir. Halbuki onun ne kadar mürai olduğunu bütün aile efradı sezmiştir. Fakat Orgona bir türlü anlatamıyorlar. Tartüf Orgonun genç zevcesi ve alacağı kızın üvey validesi Elmir'e tutkundur. Onu baştan çıkarmağa çalışır. Bunu Organa açarlarsa da inanmaz. Nihayet bizzat gözleriyle görmesi için tertibat alınır. Tartüf genç kadının odasında, aşkına dair birçok dil döktükten sonra kadına tam sarılacağı sırada Orgon saklandığı yerden çıkar. Tartüf gene şarlatanlıkla işi tevile çalışırsa da, Orgon her şeyi gözleriyle gördüğünden müraiyi nefret ve hiddetle kovar. Ancak daha evvel bütün malını onun namına geçirdiği gibi, siyasi bir kabahatliyi evinde sakladığını da ifşa etmiş olduğundan Tartüf bunlara dayanarak Orgonu mahvetmeğe çalışır. Bereket versin ki memleketin hâkimi olan Prens, her şeyi tahkik ederek hakkı yerine getirir.

Bu tercümenin Ahmet Vefik Paşa tercümesinden kısaltma ve düzeltme yoluyla yapıldığı hissedilmektedir (*).

Şiirleri: Ziya Paşanın şiirleri dağınıktır. Vefatından sonra damadı Hamdi Bey (Eşarı Ziya) adlı risalede bir kısmını neşretmiştir. Süleyman Nazif Bey de şiirlerini bir ciltte toplamıştır. Şiirlerinde de nesrindeki ikilik göze çarpar. Nabi ve Koca Ragıp Paşanın hikmetçiliği bunda da kendini gösterir. Şiirleri gayet hakımanedir. Şekil ve lisan itibariyle eskidir. Nazarı olarak yeniliğin taraftarıdır. «Akşam oldu Güneş battı gene buradan» şarkısıyla Tartüf gibi bir iki hece vezniyle yazılmış eseri vardır. Reşit Paşayı metheden iki kasidesini noktasız harflerle yazmıştır. Kaside ve methiyeleri içinde emellerine zıt fikirler görülür. Gazel ve kasideleri eski şekilde yazılmıştır. Tercii Bent ve Terkibi Bent şekilce eski fakat fikirce yenidir. Zafername ve Tartüf yeni şekildedir.

Tercii Bent: Her biri onar beyitten mürekkep, on iki bentten müteşekkildir. Manzume Allahın yarattıklarının herbiri ibret alınacak bir varlık olduğunu ifade ile başlar ve eserin merkezi sıkletini de bu Allaha karşı olan hayranlık duygusu teşkil eder. Ziya Paşa bu eserinde da-

(*) Profesör, iki tercümeden örnekler okuyarak asıl tercüme Ahmet Vefik Paşa ya ait olduğunu izah etmiştir.

ima zıtları karşı karşıya getirir ve bunlar içerisinde yüksek muhite çıkmış olmakla beraber, hakikatte yükselmemişlerle ince ince alay eder.

Terkibi Bent: Bağdatlı Ruhinin meşhur Terkibi Bendine naziredir. Gene Ruhi gibi sakîye hitap ile başlar ve insanlar arasındaki zıddiyeti ortaya koyar. Ruhideki tasavvuftan eser görülmez. Zamandan duyduğu acıları ortaya koyar.

Netice itibariyle Ziya Paşa şiirleri, nesirleri, siyasî ve içtimai faaliyetleriyle yarısı kara ve yarısı ak olan bir şahsiyet arzeder. Kara tarafı şarklı kalması ve büyük meseleleri şahsî hareketlere atfetmesi, beyaz tarafı da garbî benimsemiş olması ve büyük işler yapmasıdır. Şinaside büttü nolarak gördüğümüz beyazlığı Ziya Paşada yarım, Etem Pertev Paşada ancak dörtte bir olarak görüyoruz (**).

Namı Kemal

Hayatı : 1840 ta Tekirdağında doğdu. Babası Mustafa Asım Bey Fedesi Şemsettin Beydir. Annesi de ikinci Mahmut ve Abdülmecit devirlerinde yaşayan Koniçeli Abdüllâtif Paşanın kızıdır. Kemal, Abdüllâtif Paşa Tekirdağında iken dünyaya gelmiş ve rivayete göre Mehmet Kemal ismini de Paşanın konağında misafir bulunan bir şey vermiştir. Hattâ Arif Efendi namındaki bir şair de doğum tarihini şiirle ifade etmiştir. Kemal bir buçuk iki yaşında iken annesinin vefat ettiği söylenirse de, annesine ait Afyonda bulunan mezar taşındaki ölüm tarihinden anlaşıldığına göre daha büyük yaşta iken ölmüştür. Bundan sonra kendisine bakan büyük annesidir. Kemalın resmî tahsili gayet azdır. İstanbulda bir müddet Beyazıt ve bir müddet te Valide rüştiyelerinde okumuş ve bu sonuncu mektepte zekâ ve kabiliyetinden dolayı hocası Şakir Efendi tarafından çok sevilmiştir. Bundan sonra Abdüllâtif Paşa Kars mutasarrıflığına tayin edildiğinden tahsili yarım kalmıştır.

Karsta bir taraftan okurken, bir taraftan da av ile meşgul olmuş, Kara Veli namındaki birisi de kendisine ata binmeği ve ok atmayı öğretmiştir. Bir müddet burada kaldıktan sonra büyük babasının Sofyaya tayini sebebiyle Karstan ayrılırlar. Babası Asım Bey İstanbulda oldu-

(**) Profesör, Ziya Pş. nin şiir ve nesirlerinden örnekler okuyarak iki taraflı edebiyat temayüllerini örneklerle anlatmıştır.

ğundan bu gidiş esnasında birkaç defa İstanbula dönerler ve sonra da Asım Bey Abdüllâtif Paşa tarafından Filibe Malmüdürlüğüne yerleştirilir. Sofyada daha çok okumaya koyulur ve 16-17 yaşında iken de Nesi-me Hanımla evlendirilir. Bir müddet sonra İstanbula gelirler ve Kemal'in asıl faaliyeti bundan sonra başlar. Rüsumat emaneti kalemine memur olur. O zaman rüsumat emini olan Kâni Paşanın oğlu Rifat Beyin delâletiyle rüsumat emaneti tahrirat kalemi mümeyyizi olan Galip Beyle tanışır. Bu esnada İstanbulda Encümeni Şüara adlı bir heyet teşekkül eder. Leskofçalı Galip, Memduh, Faik, Halet, Hersekli Arif Hikmet, Yenişehirli Avni Beyler, Eşref Paşa bunlar arasındadır. Burada Kemali Eşref Paşaya tanıtırlar. Namık mahlâsı bunun tarafından verilir, hattâ bir de Mahlasname yazar. Bu sırada Namık Kemal Hersekli Arif Hikmet'in ve Galibin şiirlerine nazireler söyler. Dikkati çeken ilk güzel şiiri:

**Zuhuru rengi kesret pertevi nuru hüdadandır
Televvün heyeti eşyada tesiri ziyadandır.**

beytiyle başlayan bir gazeldir. Böylece şöhreti gittikçe artmaya başlar. Eğer Kemal buradan ayrılmıyaydı bir eski şair olup kalacaktı. Fakat onu Şinasi ile tanıştırlar. O da kendisini Tasviri Efkâra alır. Diğer taraftan Fransızca öğrenmesini teşvik eder ve yeni fikirlerini de ona anlatır. Bu itibarla çok çabuk tekâmül etmiye başlayan Kemal'in daha şimdiden yeni tarafları da görülmiye başlar. Şinasi Avrupaya giderken Tasviri Efkârı Kemale bırakır. Bu esnada Babîâlî tercüme odasına da girer. Tasviri Efkârda uzun müddet çalışan Kemal yepyeni bir ihtilâlcî olur.

Avrupada yeni bir nasyonalizm cereyanı tesiri altında İtalyan millî ittihadı ve Polonya kurtuluş ve istiklâli davalarıyla bir takım gizli siyasî ihtilâl cemiyetleri teşekkül ettiği gibi, bizde de meşrutiyet isteyen gençler bir Jön Türk Cemiyeti kurdular ki müessisleri Namık Kemal, Mehmet, Reşat, Nuri ve Suphi Paşazade Ayetullah Beylerdir. Yedişer kişilik gruplardan teşekkül eden cemiyetin asıl maksadı garbî Avrupa demokratik şekillerine uygun bir idareyi memlekete getirmektir. Âli ve Fuat Paşalar buna taraftar değildirlen. Hükümet cemiyetin maksadını haber alınca her birini bir yere dağıtmak yolunu tuttu ve Ziya Beyi Kıbrıs mutasarrıflığına, Kemali de Erzurum vali muavinliğine tayin ettiler. Ziya Paşa bahsinde de anlatıldığı gibi, bunlar oralara gitmeyip Mustafa Fazıl Paşanın daveti üzerine Parise kaçtılar. Burada Jön Türkler Ce-

miyeti bir daha toplandı. Abdülâzizin Parisi ziyareti sebebiyle ve Ali Suavi ile de uyuşmadıklarından burada fazla kalmayıp Londraya geçerek Hürriyet gazetesini çıkardılar. İstanbula dönen Mustafa Fazıl Paşa bunları parasız bıraktı. Avrupa havası da fenalaşmış, 1870 harbi çıkmak üzere bulunmuştu. Bu sırada Hürriyet gazetesi kapandı. Reşat, Mehmet ve Nuri Beyler Pariste kaldılar. Ziya Bey Jeneve çekildi. Brükselde İstikbali Millet diye bir gazete çıkarmayı düşünmekte iken, Avrupa ahvalinin fenalaşması dolayısıyla Namık Kemal de Viyanaya gelerek Sefir Halil Şerif Paşa vasıtasıyla İstanbuldan kendisine bir şey yapılmıyacağına dair söz alıp memleketine döndü. Zaten bu esnada affı umumî de ilân edilmişti.

Üçüncü Napolyonun mağlûbiyet haberi onun siyasetini takip eden Âli Paşanın ümitlerini yere seriyor ve 1871 senesi sonunda ölüyor. Yerine Mahmut Nedim Paşa sadırazam oluyor. Bu adam Mehmet Bey vasıtasıyla Jön Türklere iyi tanınmıştır; onun için sadırazaman olunca Jön Türklere bir sevinç geliyor. Bu sırada Reşat, Mehmet, Nuri Beyler Paristen dönmüşlerdir. Namık Kemal ve dayısı Mahir Beylerle birlikte İbret gazetesini çıkarıyorlar. Mahmut Nedim Paşa için asıl mühim olan şey Valide sultannın, Padişahın rahatı ve saltanatıdır. Bir de «Fransa mağlûp oldu, ondan ümit yok; siyaseti Rusyaya çevirelim» fikrindedir. Bu sebeplerden dolayı İbret hükümetin aleyhine döner ve bu yüzden birkaç kere de kapanır. Bundan sonra Mutasarrıf olarak Geliboluya giden Namık Kemal, B. M. (Baş Muharrir) imzasıyla İbrete, N. K. imzasıyla de Ebüzziyanın Hadika'sına yazı gönderir. Daha sonra boğaz muhafızı Kaptan Paşa ile aralarında çıkan bir ihtilâfı vesileyle ittihaz ederek istifa edip İstanbula döner ve gene gazetelerde yazı yazmaya başlar. Âli Bey gibi bazı arkadaşlarının başlamış olduğu Tiyatro yazmak işine de el koyarak küçük bir encümen teşkil eder. Encümenin ilk eseri «Vatan yahut Silistire» dir ki bizzat Kemal Beyin kaleminden çıkmıştır. Bu piyes Gedikpaşadaki Güllü Agop tiyatrosunda temsil edilmiştir. Vâkıa oynayanlar gene eski ermeni aktör ve aktrisleridir; fakat pek çok prova yapıldığından dilleri biraz düzeltilmiştir. Piyenin arasında üniformasıyla çıkan askerler, gönüllü arnavutlar ve aradaki şarkılar halkı galeyana getirdiğinden, yapılan nümâyişler üzerine Abdülâzizin fermanıyle Namık Kemal kalebent olarak Magosa'ya sürülüyor. Namık Kemalın Magosa'da geçirdiği üç sene hayatının en verimli zamanıdır. Gülnihal, Âkif Bey, Kara belâ, Zavallı çocuk, İrfan Paşa mektubu, Tahribi Harabat ve Ta-

kib'i orada yazmıştır. Bu yazılardan bir kısmı dayısı Mahir Beyin mesuliyeti altında intişar edebiliyordu. Bu üç sene zarfında İstanbul da karmakarışıktır. Padişah Mahmut Nedim Paşayı indirir, Mitat Paşayı geçirir. Yüz bin lira açık çıktığından Mitat Paşa Mahmut Nedim Paşayı derhal mahkeme altına almağa kalkışır. Parayı padişaha verdiği halde, onu küçük düşürmemek için kendinin aldığından söylediğinden Mahmut Nedim Pş. yeniden padişahın teveccühünü kazanır ve kırk beş gün sonra Mitat Paşa tekrar indirilir. İki ay zarfında Hüseyin Avni Paşa, Şirvanizade Rüştü Paşa, Esat Paşa geçtikten sonra tekrar Mahmut Nedim Paşa başa getirilir. Karadağ ve Bosnada da karışıklıklar vardı. Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi ile Mahmut Nedim Paşanın gûya Ruslara satılmış oldukları, İstanbulda herkesin ağzına düşmüştür. Derken softalar vakası çıkar. Neticede padişah Mahmut Nedim Paşa ile Hasan Fehmi Efendiyi azleder. Şeyhülislâmlığa Saray imamı Hayrullah Efendi, Sadırazamlığa Mütercim Rüştü Paşa getirilir. Fakat Bosna, Karadağ ve Bulgaristanda gene karışıklıklar vardır. Padişahın hiç de meşrutiyeti kabul gibi esaslı bir tedbir alması niyeti yoktur. Vükelânın kendi aralarında yaptıkları anlaşma ve Serasker Hüseyin Avni Paşa, Darı Şûrayı Askerî Reisi Redif Paşa, Mektebi Harbiye Nazırı Süleyman Paşa, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa gibi adamların yardımıyla Harbiye talebesi Haliçten çıkan iki zırhlı ve iki taburla Dolmabahçeye gelirler. Sabahleyin atılan cülûs toplarıyla Abdülâziz indirildiğini anlar, yerine Beşinci Murat geçirilir. Fakat ancak 93 gün kalabildikten sonra delirdiğinden dolayı indirilip, onun yerine de İkinci Abdülhamit getirilir. Zaten Abdülâziz'in inmesiyle affı umumî ilân edildiğinden Kemal Bey de Magosadan İstanbula döner.

Bu zaman bütün Osmanlı İmparatorluğunun ve İstanbulun en karışık devridir. Kanunu Esasi yapılarak meşrutiyet ilân edileceği söyleniyor. Rüştü Paşa yerine Mitat Paşa Sadırazam olmuştur. Ziya Paşa ile beraber Namık Kemali Kanunu Esasî encümenine tayin ediyorlar. Yapılan Kanunu Esasî büyük bir törenle kabul ediliyor. Abdülhamidin en büyük korkusu Namık Kemalle Ziya Paşanın mebus olması meselesi olduğundan birer vesile ile İstanbuldan uzaklaştırmaya çalışıyor. Ziya Paşanın vezir olarak Suriye valiliğine, Mitat Paşanın memleket haricine ve Namık Kemal'in de hükûmet şeklini değiştirmek töhmetiyle mahkemeye sevk edildiğini gene Ziya Paşa bahsinde söylemiştik. Mahkeme Reisi Suphi Paşadan beraat hükmünü alan Namık Kemal ertesi gün beş bin

kuruş aylıkla Midilliye ikamete memur olarak gönderiliyor. Bu esnada başlayan Rus harbi gayet feci neticeye varmıştır. Askerlerimizin fevkalâde kahramanlıklarına rağmen Karsta ve Plevnede mağlûp olundu. Ruslar Ayastofonosa kadar geldiler. Sadarete evvelâ Hamdi Paşa sonra Ahmet Vefik Paşa geçti ve sulh yapıldı. Bütün bunları Namık Kemal içi sızhyarak seyretti. Midillide iken evvelâ ikamete memur sonra mutasarrıf olarak bulunduğu sırada Cezmi ve Celâlettini Harzemşahı yazdı. Bundan sonra Rodos ve oradan da Sakız mutasarrıflığına geçti. Ve Sakızda iken 1888 Kânunuevvelinin ikisinde öldü.

Eserleri: Namık Kemal'in her sahada yepyeni hususiyetlerle yazılmış birçok eserleri vardır. Bir takım tercümeleri de varsa da ne kadar olduğu ve nerede bulunduğu katıyetle belli değildir. Jean Jacques Rousseau'nun (Contrat Social) ini (Şeraiti içtima), Montesquieu'nun (Esprit des Lois) sını, (Ruhuşşerayi) isimleriyle tercüme ettiğini Ebüzziya yiyor. Condorcet'den ve Bacon'dan da tercümeleri varmış. Bu tercüme-lerden «Rama'nın esbabı ikbal ve zevali» bir mecmuada kısmen basılmıştır.

Marseillaise'in ilk kitasını da nazmen tercüme ve hürriyette neşretmiştir. Ebüzziya tarafından neşredilen «Baharı Daniş» i farsçadan tercüme etmişse de tamam değildir. Namık Kemal daha ziyade kendi tarafından eserler vererek işe başlamıştır. Tercümeleri kendi çalışma sahasında ehemmiyetsizdir. Telif eserlerinden şiirleri vardır. Bir mecmua halinde toplanıp neşredilmiş değildir. Ekserisi de eski tarzdadır. Eskilerden en ziyade Nailî ve Fehimî, muasırlarından da Hersekli Arif Hikmet, Leskofçalı Galip Beylerle Osman Şemsi Efendiyi tanzir etmiştir. «Sakiname» si Nedime naziredir. Namık Kemal'in şahsiyeti bu eski tarz şiirlerinde görülmez. Yalnız o tarzdaki kudretini gösterir. Hayatının ikinci safhasında yazdığı şiirlerinde yalnız şair değil aynı zamanda millî ve vatanî bir şairdir. Vaveylâ bunların en parlağıdır. Namık Kemal'in şiirlerinden daha mühim eserleri, gene toplamamış olan makale ve mektuplarıdır. Her mesele üzerinde düşündüklerini ve siyasete ait fikirlerini bunlarda görürüz. Bir de bunlar haricinde tarihe ve tiyatroya ait eserleriyle romanları vardır.

Tarihî eserlerinden (Devri istilâ, Emir Nevruz, Evrakı perişan, Barikâi zafer, Kanije) küçük risaleler şeklindedirler. Bundan başka meş-

rutiyetten sonra Külliyyatı Kemal arasında neşredilen 4 ciltlik (Osmanlı Tarihi) vardır.

İhtilâl neşriyatı arasında yazdığı (Rüyası) da mühimdir. İdeallerinin Ziya Paşa ile ne kadar ayrı olduğunu onun (Rüya) siyle mukayeseden anlayabiliriz.

Romanlarından (İntibah) ve (Cezmi) vardır. Cezmi'nin birinci cildi çıkmış, fakat ondan sonrası yazılmamıştır.

Altı tiyatrosundan (Vatan yahut Silistre, Gülnihal, Akif Bey, Zavalı Çocuk) kendi hayatında basılmış, (Celâlettini Harzemşah) el yazısı olarak ellerde dolaşmış ve ölümünden sonra basılmış, (Karabelâ) ise Meşrutiyetten sonra Külliyyatı Kemal arasında çıkarılmıştır.

Şimdi bu eserler hakkında biraz tafsilât verelim.

Şiirleri: Namık Kemal'in şiirlerini iki devrede tetkik etmek lâzımdır.

a - Garp edebiyatını tanımadığı devirlerde yazdığı şiirler,

b - Garp tesiriyle eski ve yeni şekiller altında yazdığı şiirler.

a - Eski tarzdaki şiirleri gazeteciliğe girinceye kadar kendi vâdisinde yazdığı şiirlerdir. Tıpkı eskiler gibi yazar, mâna bakımından istinat ettiği esaslar, eskilerinki gibi, tasavvufî fikirlerdir. Mecazlar ve kelime oyunları çoktur. Kuvvetli ve kabiliyetli bir mukallit vasfı verilebilir. Bu şiirlerinde kendi hususiyetlerine ait emareler azdır. Bununla beraber bunlarda da Namık Kemal'in en ziyade fikir doğruluğuna dayandığı görülür.

b - Kemal'in asıl hususiyetini Garp tesiri altında yazdığı şiirlerde görürüz ki, bunu da eski ve yeni şekillerle yazdığı şiirler olmak üzere tekrar ikiye ayırmak lâzımdır. Meselâ; kaside şeklinde yazar; fakat eskilerinki gibi nesibi, methiyesi, duası falan yoktur. Asıl mevzuu vatanın düştüğü acıları matemli matemli tasvir etmek, hürriyete karşı duyduğu hasreti heyecanlı heyecanlı anlatmaktır.

Daha sonra Hâmidin Duhteri Hindu'nun ikinci perdesinden başlayarak, nazım şeklinde yaptığı yenilikleri gördükten sonra Kemal de bu yolda yürümüştür. Vaveylâ bunların en meşhurdur. Şiirlerinde Kemal varlığını şiire hasretmiş bir adam değildir. Daima içinde mestolup kendini kaybettiği vatana ait duygularını terennüm eder. Kemal kendinden evvel ve sonra gelenler arasında vatan elemelerine ağlayan, onun için haykıran yegâne şair tanınır. Bunlar haricinde ikinci ve üçüncü derecede kalır.

Gazete ve makaleciliği: Bu husustaki çalışmaları en büyük hususiyetini teşkil eder. Makale ve mektupları tamamen toplanmamıştır. Fikirlerini ilk zamanlarda süslü ve parlak üslûpla anlatırdı. Hürriyet ve İbret gazetelerindeki lisanı daha sadedir ve gittikçe de sadeleşir. Meprizon tercümesine yazdığı tenkitte Recaizade Ekreme artık bu terkiplerden öğrendiğini söylüyor. Fakat her eserinde böyle bir dil kullanmış diyemeyiz. Üslûp tarafı böyle. Fikir tarafına gelince: bahsetmediği mesele kalmamıştır. En basit cemiyet dâvasından en büyük siyasî dâvalara kadar her mevzuu ele almıştır. Aile, hukuk, belediye, görenek, Avrupa şarkı bilmez, islâmların hristiyanların hukukunu ne kadar tanınması meselesi gibi makaleleri çok mühimdir. Kemal dahilî siyasette ecdattan kalan Osmanlı İmparatorluğunun hem tekâmül ve hem de devamını ister. Bunun için de memleketteki muhtelif unsurlara müsavi bir hukuk ve bunu icabettiren müşterek bir terbiyenin (mektepte ve askerlikte) verilmesi lâzım geldiğini söyler.

Harcî siyaset bakımından da şöyle düşünür: Tehlike Rus Çarlığınadır. Çevirdiği entrika ile Avusturya - Macaristanı da cinayet ortağı yapmış ve muhtelif tarihî devirlerde Osmanlı İmparatorluğuna pek çok zarar verdirmiştir. Vakıa Osmanlılar çok kahramandır, çok cengâverdir, fakat karşısındaki iki imparatorluk nüfusuna ve kudretine karşı gelebilmek için mutlaka yardıma muhtaçtır. Rusların Osmanlıları yenmek için kullandıkları en mühim silâh islavları ayakiandırmaktır. Biz de onlara karşı islâmları bir silâh gibi kullanalım der ve ittihadı islâmı ister. Vakıa bu fikirler birer hayalden ibaretse de çok mühimdir.

Yine bir makalesinde medeniyet merkezi garptedir; binaenaleyh o medeniyetin tekniğini ve cemiyet içinde onun teşekkül ve terekküp unsurunu teşkil eden bütün prensiplerini tamamen almamız lâzım geleceğini söyler. Aile ve görenek makalelerinde evvelâ bizdeki vaziyeti anlatır ve sonra modern şekillere geçer.

Namık Kemal'in edebiyatta anladığı garphlaşma da bu şekildedir. Avrupadan sanatın usul ve esasını alarak o usullere göre kendi millî ve ictimâî hayatımız içinde hareket etmeliyiz der. Bu itibarla yalnız ilmi eserler müstesna olmak üzere tercüme ve adaptasyona iltifat etmemiştir. Bütün bu fikirlerinde birbirini tamamlayan bir külliyet vardır. İşte onun en büyük ehemmiyeti buradan çıkar ki, devletçe resmî bir vazifesi olmadığı halde devlete ait esasları büyük bir coşkunlukla, kükriyerek

anlamıştır. Bundan dolayı millet ona yanmış, ve pek çok büyük şairler onun kadar şöhret alamamışlardır.

Romanları: İki romanından biri İntibah ve Ali Beyin Sergüzeşti, diğeri Cezmi'dir. İntibahın asıl adı «Son Pişmanlık» tır. Fakat sansör kaldırmıştır. Avrupa roman tekniği, yerli mevzu ve fazlaca şairane üslûpla yazılmış tecrübe mahiyetinde bir eserdir. Bir mukaddime de yazılmışsa da yine sansör tarafından intişarına mani olunmuştur. Eser bap ve fasıl taksimlerine tâbi değildir. Uzun bir bahar tasviriyle başlar ve Çamhcaya geçer. Burada Fatma Hanım isminde bir ana ile Ali Bey isminde bir oğul vardır. Babadan kalan köşkte otururlar ve zengindirler. Eserin asıl kahramanı Ali Beydir. Bir gün bir mesiyre yerinde bilmiyerek ve güzelliğine aldanarak Mehpeyker namında fena bir kadına tutulur. Kendisini içkiye ve sefahate verir. Ali Beyin validesi oğlunu o hayattan ve kirli aşktan kurtarmak için Dilâşub namında masum ve güzel bir cariye alır. Cariye de Beyi sever. Fakat Ali Bey, Mehpeyker'in cazibesine bağlı olduğundan kimseyi gözü görmez. Annesi oğluna darılır. Ali Bey Mehpeyker'in evine gidip de kadını orada bulamayınca kızar. Zaten annesinin kalbini kırmaktan mütevellit yeis içindedir. Bunun üzerine evine dönüp annesiyle barışır ve Dilâşubu da sevmeğe başlar. Mehpeyker bunu işitince hasedinden köpürmüştür. Dilâşub'tan ayırmak için kendi âşığı olan Abdullah Efendi vasıtasıyla tertibat alır. Hamamda bir kere de Dilâşub'u gördüğünden, mahrem yerlerindeki bazı işaretleri Abdullah Efendiye söyler. Bohçacı kadınlar vasıtasıyla de Ali Beyin evine ait bazı malûmat elde eder ve bunlar Çamhıca mesiresinde bir vesile ile Ali Beyin işitebileceği bir şekilde anlatılır. Dilâşub'un kendine hiyanet ettiği neticesini çıkaran Ali Bey eve gelince zavallı cariyeyi dövüp yaralıyarak esircilere satar. Kızı Mehpeyker derhal satın almıştır. Ali Bey bu yeisle yeneden sefahat âlemlerine dalar. Annesinin ölümü bile onu bu perişanlıktan kurtaramaz. Yalnız bütün vakalara rağmen Mehpeyker'e avdet etmediğinden, haset ve intikam duygusuyla onu bir batakhaneye davet eder. Maksudı Ali Beyi öldürmektir. Fakat Dilâşub'un fedakârane ihbarı sayesinde Ali Bey pencereden atlıyarak karakola haber verir. Dilâşub Ali Beyin paltosuna sarıldığı için Ali Bey zanniyle kızı vururlar. Ali Bey Mehpeykeri öldürür bu facialara sebep olan Abdullah Efendi de korkusundan ölür. Mehpeykeri öldürdüğünden dolayı Ali Beye de bir iki ay ceza verirlerse de kendisini yese kaptırdığından ve parası falan da kalmadığından nihayet sefalet içinde o da ölür.

Cezmi: Midillideyken yazmıştır. Fakat eksiktir. İlk basılışında fasi-kül halinde çıkmıştır. Altı parçadır. Altıncı parçanın sonunda «İran muharebatına ait olan birinci cilt burada bitti» der. Meşrutiyetten sonra Asarı Müfide Kütüphanesi arasında bu eseri bir daha bastırıldı. Eldeki cilt Cezmi'den başlayıp Adil Giray'la biten bir hikâyedir.

Vak'a Üçüncü Murat zamanında Sokullunun son senelerinde açılan İran harbi esnasında cereyan eder. Tımarlı sipahilerinden Cezmi hem şair, hem silâhşur bir kahramandır. Kitabın başında çocukluğu yetişmesi, İstanbulda yer tutması uzun uzun anlatılır. İran seferi açılınca gönüllü olarak harbe gitmiş, bir çok yararlıklar göstermiş, hattâ Derviş Paşayı ölümden kurtardığı gibi Özdemir Oğlu Osman Paşanın da büyük takdir ve teveccühüne mazhar olmuştur. Muharebelerden birinde Kırım ordusuna kumanda eden Adil Giray'la tanışır ve onun da takdirini kazanır. Muharebede Adil Giray İranlılara esir düştüğünden Kazvin'e götürülür. İran Şahı Mehmet Hüdabende'nin iki gözü kör olduğundan, bütün idare karısı Şehriyarla kız kardeşi Perihan'm elindedir. Her ikisi de esir olan Adil Giraya âşıktırlar. Fakat o yalnız - aynı zamanda sünni olan - Perihan'ı sevmektedir. İran tahtını şii'lerin elinden kurtarmak için Adil Girayla beraber tertibat alırlar. Diğer taraftan Özdemir oğlu Osman paşa Adil Giray'ı kurtarması için tebdili kıyafetle Cezmi'yi Kazvine gönderir. Cezmi orada Hanzadeyi fikrinden vazgeçirmeğe çalışırsa da bir türlü kanmıyacağını anladığından ona yardıma kalkışır. Lâzım gelen tertibat alınmıştır. Her şey yolunda giderken korucu kıyafetindeki bir hainin ihbarıyla bütün tertibat anlaşılır. İran kuvvetleri bir gece Şehriyar'ı parladıktan sonra Adil Girayla Perihan üzerine hücum ederler. Çok kahramanca müdafaalarına rağmen her ikisi de şehit düşer. Cezmi de yaralıdır. Adil Giray'la Perihan'm birlikte defnedildikleri mezarın taşına kendi kaniyle manzum bir kitabe yazdıktan sonra derviş kıyafetine girerek memleketine döner.

Bu bitişten de anlaşıldığı üzere âsıl Cezmi romanı bu ciltte bitmiş değildir. Cezmi'nin ismi tarihte Üçüncü Mehmet zamanındaki Sipahi ihtilâlinde ihtilâlcı reislerinden biri olarak geçtiğine bakılırsa Kemal'in bu romanın ilerisinde kendi ihtilâlcı hayatını bu tarihî simada yaşatmak istediği tahmin olunur. Fakat eserin ikinci cildine ait hiçbir yazı ve hatıra ele geçmemiştir (*).

(*) Namık Kemal'in romanları ve romanlığı ve Cezmi romanının tarih ile alakası ve yazılmayan kısmının ne olması icap edeceği hakkında Profesörün bir incelemesi Fakültemizin Namık Kemal için çıkardığı kitapta vardır.

Tiyatroları: Altı tiyatro eseri olduğuna yukarıda işaret etmiştik. Gelibolu Mutasarrıflığından dönünce «Vatan yahut Silistre» yi yazmıştır. Bu eser hem halka tesir etmiş, hem de memlekette tiyatro yazmak hevesini uyandırmıştır. Çünkü daha eskiden harem sebebiyle bizim hayatımızın herhangi bir sahnesi tiyatrodaki aksettirilemez sanılırdı. Onun için ya eser başka dilden tercüme edilir, veya şahıslar ecnebi olurdu. Namık Kemal bu eserinde Türk şahısları almakla bu telâkkiyi de kaldırmış oldu.

«Vatan yahut Silistre» dört perdeliktir. Romantik tiyatrodaki esas, hayır ve şerri teşkil eden iki grubun çarpışması olduğu halde «Vatan» da bu unsur yoktur. Böyle teknik bir kusura rağmen muvaffak olması Türk'ün en yüksek coşkunluğunu göstermesindedir.

Vak'a eserin birinci perdesinde Manastırda, diğer üç perdesinde Rusların Tuna tecavüzü esnasında muhasara edilen Silistre kalesinde geçer. Birinci perdede genç ve kahraman İslâm Bey Zekiye namında güzel ve kibar bir kıza sevişir. Zekiye Ahmet Bey ismindeki bir zabitanın kızıdır ki, Silistredeki Miralây Sıdkı Bey işte bu Ahmet Beydir. Zekiye'nin bir de Hanife adlı dadısı vardır. Annesi ve kardeşi ölmüştür. Harp açılınca İslâm Bey gönüllü gider. Ve topladığı gönüllülere «beni seven arkamdan gelsin» der. Bunun üzerine onu çılgınca seven Zekiye de erkek kıyafetine girerek arkasından gider. Ve Âdem ismini alır.

İkinci perde Silistrededir. Abdullah Çavuş Miralayın emir çavuşudur. Namık Kemal bununla bütün büyük tiyatro sanatkarlarında görüldüğü üzere Tiyatronun o hüznü akışı içine bir şenlik unsuru getirmiştir.

Üçüncü perdede İslâm Beyin yaralı yattığı bir oda görünür. Munare-nede Paşa vurulunca Miralay Sıdkı Bey, Kaymakam Rüstem Bey, birkaç zabıt ve ismi belirsiz bir kaymakam vaziyeti müzakereye gelirler ve bu kaymakam müdafaanın doğru olmadığına dair iki kere itiraz ederek teslim olalım der ki, eserde şer mücadelesi bu kadarcıktan ibarettir. Zaten erzak ta bitmek üzere olduğundan kurtuluş çaresi arıyorlar. Bunun için tek yol düşman cephaneliğini ateşlemektir. Buna İslâm Bey memur edilir. Yanında Abdullah Çavuş da vardır. Gitmemesi için yapılan bütün ısrarlara rağmen Zekiye de onlarla gider. Bu sırada Rüstem Beyle Sıdkı Beyin bir konuşması Sıdkı Beyin Ahmet Bey olduğunu meydana çıkarır.

4 üncü perdede düşman çekilir, Sıdkı Bey İslâm Beyi ve arkadaşlarını öldü zannederek, gönderdiğine pişman olur. Merak eder. Fakat biraz

sonra gelirler. Cephanelik ateşlenmiştir. Kale kurtulur. Âdemin Sıdkı Beyin kızı Zekiye olduğu anlaşılır ve orada Zekiye ile İslâm Beyin düğünlerine karar verirler.

Vatan kahramanlığını küçük bir aşk entrikasına bağlayan kıymetli bir eserdir.

Zavalı Çocuk: Üç perdelik küçük bir tiyatro eseridir. Basit olmasına rağmen ondan sonraki tiyatro yazanlara müessir olmuştur.

Atâ namında tıbbiyeli bir talebe yakın akrabasından Şefika namında 14 yaşındaki bir kızla küçükken beri aynı evde yaşarlar ve birbirlerini sevmektedirler. Fakat kıza zengin ve ihtiyar bir paşa taliptir.

Babası Halil Bey servetini kaybettiğinden ve sarrafa da borçlandığından aileyi bu belâdan kurtaracak olan paşanın teklifi annesi Tahire Hanım tarafından kıza kabul ettirilirse de, kız yaptığı bu fedakârlığın ıstırabıyla vereme tutulur. Bir müddet bunu Atâdan saklarsa da nihayet öğrenir ve Şefika'nın öleceğini anladığından reçeteye ilaç diye yazdığı zehiri içerek iki gencin bir anda ölüşü gibi hazin bir manzara ile oyun biter.

Burada Namık Kemal vatan ve hürriyet davasından ayrılıp, içtimai bir bahse girerek, para yüzünden evlenmenin fenalığını yazmış gibi görünür.

Gülnehâl: En çok dram entrikası görülen ve en hararetli eseri budur. Beş fasıllık, altı perdeliktir. Vaka Arnavutlukta geçer. Sancak Beyi Kaptan Paşa halkın nefretini celbetmiş zalim bir adamdır. Anası da onun gibidir. Kendisi evvelce amcasını, sonra da annesiyle birleşerek babasını zehirlemiştir. Muhtar Bey namında gayet iyi ve halkın muhabbetini kazınmış bir amcazadesi vardır. Başka bir amcalarının kızı olan İsmet Hanımla sevişirler. Kaplan Paşa da İsmet'in güzelliğine vurulmuştur. Muhtarı hem ondan hem de halktan kıskandığı için bir gece tevkif ettirerek zindana attırır. Maksadı onu öldürmektir. İsmet'in dadısı Gülnehâl Muhtarı kurtarmak için ortaya atılır. Paşanın tüfekçi başısı Zülfikar evvelce Gülnehâli sevmiş, fakat bu kadın eski öldürülmüş beyinin üstüne kimseyi sevmemeğe ahtettiğinden varmamıştır. Şimdi Muhtar'ı kurtarmak şartıyla Zülfikar'a varacaktır. Zaten vaktiyle paşa Zülfikar'ın kardeşini öldürttüğünden hem maşukasına kavuşmak ve hem de kardeşinin intikamını almak için bu işi üzerine alır. İsmet zâhiren Kaplan Paşa ile evlenmeğe razı ol-

muş gibidir. Muhtar hile ile hapishaneden kaçırılır. Paşanın idamı için Rumeli valisinden bir emir alarak gelir ve İsmet'in konağında ona malik olmak isterken katlolunur. Fakat daha evvel Gülnihal de Kaplan Paşa tarafından öldürülmüştür.

Akif Bey: Burada vatana ait olarak bir Sinop Deniz muharebesi motifi araya sokulmuştur. Vaka Çürüksuda geçer. Bahriye zabiti Akif Bey pek masum zannettiği gayet kötü ve çok güzel Dilruba isminde bir kadınla evlenir. Rusların Sinop baskınında gemisini kendi eliyle berhava eder. Karısı, öldü şayiası çıkararak başkasiyle evlenmeğe kalktığı sırada, Akif Bey döner ve zevcesini boşar. Dilruba, Esat Bey ismindeki yeni kocasıyla zifafa girdiği gece iki rakip birbirlerini öldürürler ve bu çirkin ruhlu fena kadını da Akif'in babası öldürür.

Celâlettini Harzemşah: Hayatında basılmamıştır. Namık Kemal mukaddemesinde bu eseri okunmak için yazdığını söyler. Tarihten alınan bir sahneye İslâm birliği ülküsünü sokar. Harzem şahlarından Celâlir babası Kutbettin, Cengiz Hana mağlûp olarak oğlu ile beraber bir adaya çekilir. Memleket felâket içinde olduğundan zavallı hükümdara nüzul isabet eder ve ölür. Celâl tatarlardan islâmiyetin intikamını almak için ortaya atılır. Bir çok zaferler kazandığı halde kumandanlarından birinin hiyanetiyle mağlûp olur. Sint nehrini geçerken oğlu Kutbettin ve karısı Neyyire boğulur. Hintte yeniden bir ordu teşkil eder. Ve Tebrizi alabilmek için bu şehrin Melikesi Mihricihanla evlenir. Bir taraftan yeni karısı aynı eski karısına benzediği, diğer taraftan orduları daimî mağlûbiyete uğradığı için üzüntü içindedir. Nihayet son bir mağlûbiyetten sonra dağlara düşer. Orada süikaste uğrar. Son nefeste yetişen Mihricihan'a kaniyle vasiyet yazdırdıktan sonra şehit olur. Mihricihan da kendini öldürür.

Bu eserin ayrıca bir mukaddimesi vardır ki, Ebüzziya kütüphanesi içinde neşredilmiştir.

Viktor Hügo'nun Cromwel mukaddimesine çok benzeyen bu eser Namık Kemal'in edebî yenilik ve tiyatro üzerindeki görüşlerini toplamaktadır.

Karabelâ: Hayatında basılmamıştır. Meşrutiyetten sonra oğlu Ali Ekrem Bey tarafından Külliyyatı Kemal arasında neşredildi. Piyeslerinin en zayıfıdır. Niçin yazdığı bile belli olmıyan bir saray içi faciasını anlatır.

Mevzuu: Hint şahlarından birinin kızı olan Behrever Serdar Hüsrevle

sevişmektedir. Fakat ancak Hüsrev harpten geldikten sonra evlenebileceklerdir.

Behrever'in hizmetine verilen İhsit namındaki hadımağası hakikatte hadım değildir. Ve bu kıza âşıktır. Bir gün cebren kıza temellük eder. Behrever de düğüne yakın hicap ve yesinden kendini zehirlediği gibi ölürken meseleyi Hüsre ve de açtığından Hüsrev de İhsit'i öldürdükten sonra intihar eder (1).

Tenkitleleri: Namık Kemal'in tenkide ait yazıları, makaleleri, mektupları iki zümreye ayrılabilir. Biri eski edebiyata meyleden yahut yenilik fikrine karşı gelen muarızalara yaptığı tenkitlerdir. Bunlarda Namık Kemal amansız bir mantıkla karşısındakileri deviren bir pehlivan gibidir. İrfan Paşa mektubu, Abdülhak Hâmid'e ve Ebüzziya'ya yazılmış bir kaç mektup bu cümledendir. Ziya Paşanın Harabatına karşı yazdığı iki mektup ki, biri Tahribi Harabat öteki de Takip isimleriyle neşredilmiştir ve Ahmet Vefik Paşanın Mikromega tercümesine yazdığı tenkit, bu yoldaki kudretini en açık gösteren eserlerdir. İkinci zümre, dostlarına ve taraftarlarına yaptığı tenkitlerdir. Bunlarda Namık Kemal'i yol gösteren, nasihat veren, dikkatli bir hoca gibi görürüz. Meprizon tercümesine yazdığı muaheze, gene Hâmid'e ve Ebüzziya'ya yazdığı mektuplar bu takimdandır.

Bu izahlardan da anlaşılaacağı üzere Namık Kemal edebî yenileşmenin her sahasına girmiş, her girdiği sahada en büyük kuvveti göstermiş âdetle o zamana kadar hazırlanmakta olan yeniliği tahakkuk ettirmiş bir büyük tecceddüt ve inkılâp adamıdır.

Tarihe ait eserleri: Çok ehemmiyet vererek yazmağa çalıştığı Büyük Osmanlı Tarihi'ni ömrünün sonlarına doğru Ebüzziya matbaasında bastırmağa başlamıştı. İlk kısmının çıkması üzerine verilen bir jurnal yüzünden alt tarafının basılması yasak edildi. Namık Kemal bundan çok müteessir olmuştu. Bu ilk kısımdan anlaşıldığına göre bu tarihin plânı çok genişti. Garbî Roma tarihinden başlayarak, Şarkî Roma tarihini daha geniş ölçüde koynuna alan bir büyük mukaddime ve müslümanlığın zuhurundan başlayarak bütün islâm devletleri tarihini ve haçlı seferlerini içine

(1) Namık Kemal'in tiyatroları hakkında Profesörün görüşleri Türk Dil Kurumunun çıkardığı Necip Fazıl Kısakürek'in kitabının haşiyelerinde yazılıdır. Bu kitapta ve haşiyelerinde Namık Kemal ve eserleri üzerine önemli tafsilât vardır.

alan ikinci bir mukaddime konulacak ve Osmanlı tarihi ondan sonra başlayacaktı.

Meşrutiyetten sonra Ali Ekrem Beyin yaptığı Külliyyatı Kemal plânında bu mukaddimeler ayrı birer tarih gibi gösterilmiş ve Osmanlı tarihi'nden baskıya başlanarak Kanunî devrine kadar olan dört cildi bastırılmıştır. Bunun alt tarafını Kemal Bey yazamamıştır.

Bundan başka yukarda da söylediğimiz gibi bazı küçük tarihî kitapçıkları da vardır. Bunlardan (Devri istilâ) ilk on Osmanlı Padişahının fütuhatını gayet kısa olarak anlatır.

(Evrakı Perişan) takımından «Selâhattini Eyyübi, Fatih, Yavuz Sultan Selim» hakkında birer tetkik neşredilmiş, sonradan (Emir Nevruz) risalesi de bu seriye ilâve edilmiştir. (Kanije) Tiryaki Hasan Paşanın meşhur müdafaasını tasvir eder. (Barikai Zafer) ise İstanbul fethini Veysi ve Nergisi üslûbiyle anlatan bir eserdir ki, bunu eski tarzı o yolda yazamadıklarından dolayı beğenmiyorlar diyenlere karşı yazmıştır (1).

Edebî yeniliğin açılışı: Namık Kemal ile Şinasi'den beri açılmış olan Edebî Yenilik hareketi tam takarrür devresine varmıştır. Kemal'in münakaşaları, eskilik tarafını tutanların eler tutar yerini bırakmamıştır. Yenilik artık genişleme ve açılma devrine girmiştir. Bu genişleme sırasında pek çok genç yetişmiş, her biri bir yolda yeniliği ileri götürmüştür.

İlk Mizah ve tiyatro muharriri olan Ali Bey, Harbiye Mektebi Nazırı, Şipka kahramanı Süleyman Pş., pek güzel tiyatrolar yazan Manastırlı Mehmet Rifat ve Hasan Bedrettin, Kemal'in jön Türklük ve gazetecilik arkadaşları Reşat, Nuri, Mehmet, Halit Beyler, Küçük Hoca denilen Ali Suavi v.s. hep bu cümledendir.

Yenilik yolunu tutanlar arasında en çok göze çarpan birkaç sima vardır. Bunlar da Ahmet Mithat ef., Şemsettin Sami Bey, Ebüzziya Tevfik Bey, Kemalpaşazade Sait Bey ve Mizancı Murat Beydir. Bunların yürüdüğü yol, Tanzimatın ilk ve büyük yenilik hamlesini tamamlar. Bundan sonra, Abdullah Hâmit, Recaizade Ekrem ve Samipaşazade Sezai ile ikinci yenilik hamlesi çıkıp Serveti Fünun edebiyatına yol açacaktır. Bu ikinci devreyi gelecek ders yılına bırakarak, yukarıda söylediğimiz zatları gözden geçirelim.

(1) Profesör, Namık Kemal'in eserlerinden örnekler gösterip incelemeler de yapmış, ayrıca ihtisas sömestrilerinde Namık Kemal için bir yıl ders vermiştir. Eserlerle birlikte bu gibi incelemelerin ayrıca basımını profesörün himmetlerinden bekleriz.

Ahmet Mitat

Aslen İstanbullu, annesi Kafkasyalıdır. Üvey ağabeyi Hafız Ağadır ki, daha sonra Hafız Paşa olmuştur. Küçük yaşında babasını kaybedince ağabeyisiyle Tunayı dolaşmış ve daha sonra Tuna valiliği esnasında Mitat Paşanın maiyetine girerek onun çıkardığı Tuna gazetesinin başmuharrirliğini yapmış ve Mitat ismini de burada almıştır. Mitat Paşa 1868 de Tula valiliğinden Bağdat valiliğine nakledilince Mitat Efendiyi yine beraberinde götürmüş, vilâyet gazetesinin başına geçirmiştir. İstanbula dönünce bir matbaa tesis etti. İlk yazdığı kitapları orada bastığı gibi, Dağarcık, Fırkambar gibi mecmualar da neşretti. Bedir gazetesi ancak 13 nüsha çıkabildi. Resmî bir gazete olan Ceridei Askeriyenin başmuharrirliğini yaptı. Kendi halkçı bir adam olduğundan daima halkın ihtiyacını düşünürmüş ve bu ihtiyaçlara cevap vermiştir. 1873 te İbret gazetesinin kapanması üzerine Rados'a nefyedildi. Ve burada üç sene kaldı. Süleymaniye Medresesini mektep haline getirdi. Aynı zamanda muharrirlik ve müellifliğe de devam etti. Bu sırada yazdığı eserler (Kırkambar ilâvesi) adıyla ve kardeşi Mehmet Cevdet'in imzasıyla meşhur olmuştur. «Dünyaya İkinci Geliş», «Flâtun Beyle Rakım Efendi» ve en meşhur eseri olan «Hasan Mellah» bu takımdandır.

Menfadan dönünce o zamana kadar ihtilâlcı gibi görünen Mitat Efendiyi günün icaplarına kendini uydurur bir hale gelmiş görüyoruz. Hattâ Mitat Paşa gözden düşünce Abdülhamide yaranmak için onun aleyhinde yazılar yazdı. Kendisine Takvimi Vekayi muharrirliğiyle Matbai Âmire müdürlüğü de verilmişti. Sultan Azizin indirilmesi vakasiyle 1876 Rus muharebesinden bahseden «Üssü İnkılâp» ve «Zübdetül-Hakayık» namındaki eserleriyle padişaha adetâ dalkavukluk yapmıştır.

Bu devir Abdülhamidin her türlü siyasî teşebbüsleri menetmek istediği bir devir olduğundan, Ahmet Mitat Efendi de bir müddet siyasetten el çekerek çalاکalem eserler yazmağa devam etti. Bir aralık İttihat namıyla bir gazete neşrettikten sonra, kardeşi Cevdet Bey namına çıkan Tercümanı Hakikat'te daimî yerini buldu. Resmî vazifesi Karantina başkâtipliği idi. On iki sene sonra Meclisi Sıhhiye ikinci reisi oldu.

Ahmet Mitat Efendi Muallim Naci'yi kendine damat yapınca Tercümanı Hakikat'te ona edebî bir kısım açtıysa da Naci'nin yaptığı münakaşalar hoşuna gitmediğinden bilâhare bu edebî kısmı tekrar kapattı.

Mitat Efendi Dağarcık'ta o zamana göre dinsizlik ithamına uğruca-

çak kadar serbest fikirli görüldüğü halde sonraları onu bir din perdesi altında tanırız. Abdülhamit halka yaranmak için dindarlığı teşvik ettiğinden ve dinî neşriyatı ileri sürdüğünden Ahmet Mitat Efendi de bu yolda yazılar yazmağa başladı. 19 uncu asırda hürriyetçilerle çalışan bu zatı da la sonra tamamen değişmiş olarak görüyoruz. Dinde ve idarede mutaassıptır. Yine romanlar yazmakta devam etmiştir. Türk-Yunan muharabesi zamanında Tercümanı Hakikat'in çıkardığı fevkalâde bir nüshada (Dekadanlar) diye yazdığı bir makale Serveti Fünuncularla da bozuşmasına ve şiddetli bir mübahasa açılmasına sebep olmuştur.

İkinci meşrutiyetten sonra yine bazı yazılar yazmakla beraber kendisini Maarif hizmetlerine hasrettiğini görüyoruz. Darülfünunda ve Darülmualimatta ders verdiği gibi Darüşşüfeka'nın da ders nazırlığını yapmış ve nihayet bu vazifede iken 1913 tarihinde kalp sektesinden ölmüştür.

Eserleri: Ahmet Mitat Efendi yarım asırlık faaliyeti içinde muhtelif neviden olmak üzere pek çok yazılar yazmış, tarihten, askerlikten, felsefeden, ekonomiden bahsederek temas etmediği mesele bırakmamıştır. Roman, hikâye ve makaleleri de epeyce bir yer tutar, fakat hiç bir sahada tam bir kudret ve salâhiyet sahibi olmuş denemez. Kendisinin de dediği gibi her işte «popüler» kalmış, büyük bir halk kitlesine hitap ettiğinden ifadesine dikkat temeğe, üslûbuna çeki düzen vermeğe ve kendini beğen-dirmeye hiç ehemmiyet vermemiştir. Tam manâsiyle çalakalem bir muharrirdir.

Tarihle de meşgul olmuş, hattâ, «Kâinat» adıyla açtığı bir serinin her cildinde bir devletin tarihini anlatmıştır. «Mufassal» ismindeki yalnız İkinci Bayezit devrine kadar gelebilen, iki cildi çıkmış «Tarihi Osmanî» sinin ekseri kısmı hikâyelerle doludur. Şiiri hiç yoktur. Gençliğinde bir iki gazel yazmışsa da ehemmiyetsizdir. «Henüz on yedi yaşında» isimli romanında olduğu gibi kendi hayatının vakalarını roman şeklinde anlatır. Ve bunu, «Müşahedat» romanında olduğu gibi, bazan açıktan açığa da söyler.

En mühim eserlerinden «Hasan Mellâh», «Hüseyin Fellâh», «Zeyli Hasan Mellâh», «Pariste Bir Türk», «Süleyman Musilî», «Yer Yüzünde Bir Melek», «Haydut Montari», «Çengi» gibi romanları, «La dame au Camelia», «Kamere Aşık», «Sanatkâr Namusu», «Peçeli Kadın» gibi tercümeleri, «Letaifi Rivayat» adı altında toplanan bir çok küçük hikâyeleri, «Siyavuş», «Çerkes Özdenler», «Çengi» gibi tiyatroları, İslâmiyete, tari-

le, felsefeye vesaireye ait olan «Kâinat», «Mufassal», «Beşair», «Ben Neyim», «Nizai İlmü Din», «Müdafaa» gibi kitapları vardır. Romanları içerisinde en çok şöhrat alan eseri «Alexandr Dumas» nın, «Monte Cristo» suna nazîre olarak yazdığı «Hasan Mellâh» tır.

Mevzuu: Fas'ta yenilik yapmak isteyen bir hükümdarın veziri Seyyidi Osman'ın oğlu diye tanıtılan Hasan Mellâh İspanya'da Kadiks Bahriye mektebinde okumuştur. Gayet mükemmel gemici ve usta bir topçudur. Babasından çok iyilik görmüş olan Pavlos isminde bir zengin ihtiyar tüccarın himayesi altındadır. Bu Pavlos kumpanyasına mensup Dominiko Badya isminde hilekâr bir genç Fas'ta bir ihtilâl karışarak Hasan Mellâh'ın babasının ve amcasının ölümüne sebep olur. Bu arada, Hasanı da ortadan kaldırmak isterlerse de Pavlos onu saklar ve babasının kumpanyadaki hissesini onun namına geçirir. Hasan Fas'a gider, babasını öldüren Yakubüldeca ismindeki adamı öldürür. Kovalarlar; atı çatladığından sahilde yere düşer. Yakalanmak üzere iken bir korsan gemisi tarafından kurtarılır. Amcasının eski uşağı ve romanın en gülünç şahsı olan Alonzo bu gemide bulunmaktadır. Hasan kendisini korsanlara İspanyol diye tanıtır. Gemicilik ve topçuluktaki maharetiyle hizmetlerine girer. Kartece-ne'ye geldikleri zaman Alfons isminde bir zengin tüccarın evini soymaya gönderilenler arasında Hasan Mellâh da vardır. Tırmandığı bir pencereden Alfons'un kızı Cozella'yı yatak odasında görür. Cozella da Kadiks Bahriye mektebi mezunlarının bir fotoğrafisinde gördüğü resme âşık olmuştur. O resmin sahibi olarak Hasan'ı tanır ve odasında saklar. Öteki hırsızlar tutulurlar. Bu sırada Domeniko Badya da oraya gelerek Cozellâ'ya âşık olur. Alfons kızını Badya'ya vermek istediğinden Cozellâ Hasan'la kaçmaya karar verir. İşi sezen Badya Hasan'la kaçıyor zannı ve rerek Cozellâ'yı kaçıır. Hasan da arkalarına düşer. Bu kovalama sırasında Hasan Mellâh Korsika'ya uğrar, korsan gemisinde gördüğü İlya isminde birisinin karısını oradan kurtarır. Ne çare ki Trillo isminde bir güverte zabiti bu temiz kadını aldatır. Ve intiharına sebep olur. Pariste Badya ile Cozellâ'nın ancak izini bulabilirler. Hasan Mellâh gene denize açılır, korsan gemisini yakalar. Alonzo, İlya ve Korsan kaptanlarından Zerno Hasan'ın hizmetine girerler. Mısır'a gidilir. Orada Murat beyin iki kölemeni arasında çıkan bir rekabet yüzünden açılan imtihanı Hasan kazanır, mükâfatı olan Esmâ ismindeki çok güzel Çerkes cariyeyi alıp gene yola çıkar. Bu Esmâ'nın da hazin bir sergüzeşti vardır. Hasan Mellâh onun da derdine derman olur. Esir olan sevgilisi Aslan Beyi İstanbulda satın

alıp onları bermurat eder. Nihayet Badya'nın Şamda olduğunu haber alarak oraya gider. Bir çok maceralardan sonra Cozellâ'yı kurtarır. Seyyit Ali Adiyle tanılan Badya kaçar. Hasan Cozellâ'yı babasının yanına götürüp onun da muvafakatı ile nikâh eder. Pavlos vefat ettiğinden Hasan Mellâh ve Alfons ortak olarak Cezayir'de yerleşirler. Alonzo Aslan Beyle Esmayı da oraya getirir.

Bu hikâyenin gördüğü büyük rağbet üzerine Mitat Efendi buna «Zeyli Hasan Mellâh» yahut «Sır İçinde Esrar» diye bir de zeyil yazmıştır. Aslı kadar garip daha bir çok vakalar anlatan bu zeyilde de Malta, Mısır, Suriye, İtalya ve Fas'ta dolaşmakta, Mısır'da General Kleber'in katli, Mehmet Ali'nin entrikaları, İtalya'da Karbonari Cemiyeti, Cezayir'de Dayılar saltanatı gibi tarih vakaları da romanlaştırılmaktadır.

Hüseyin Fellâh gûya Hasan Mellâh'a nazîre olarak yazılmış daha küçük ve daha az vakalı bir romandır. İstanbul'da ve Cezayir'de geçer.

Mitat Efendinin bütün romanlarını hülâsaya imkân yoktur. Fakat bütün bunlarda vakaların, hattâ tarihî olanları bile, - hiç bir ruhî tahlil aranmaksızın - hayalî boyalarla süslenmiş ve hepsi de gayet acele ve dik-katsiz bir üslûpla yazılmış olduğunu kaydetmek kâfidir. Romanların bir çoğu tefrika olarak günü gününe yazıldığından bir tarafta hazırlanan bir vakanın sonra unutulduğu da vardır. «Esrarı Cinayet» romanında bunun bir misali görülür. Vak'alarda mantıksızlığın bazan muharriri bile hayrete düşürdüğü vardır. «Dünyaya İkinci Geliş» romanında olduğu gibi...

Tiyatrolarından «Çengi», bu isimdeki romanın bir kısmını sahneleştirmekte; Siyaviş, Şehname'de geçen bir İran hikâyesini, «Çerkes Özdenler» ise çerkesler arasında geçen bir aşk menkıbesini anlatmaktadır. «Zeybekler» diye operet yazmayı dahi tecrübe etmiştir.

Mitat Efendi, realizme ve Emil Zola'ya karşı ilk zamanlar oldukça müsait davrandığı halde, sonradan pek düşman olduğu gibi, siyasette ve dünde de samimî olmaksızın gayet mutaassıp ve muhafazakâr bulunmuş fakat gayet basit lisanı ile az okur yazar halka dahi okumak zevkini aşılacağı eserleriyle edebî yenileşmek tarihimizin halkçılık hareketleri cephesinde mühim yer tutmuş bir adamdır.

Şemsettin Sami

Aslen Arnavutluğun asil bir ailesine mensuptur. Büyük kardeşi Abdül Bey Preveze'yi Yunanlılara teslimden kurtarmakla şöhret kazanmış değerli bir zattır. Arnavutlukta biraz tahsil görünce İstanbula gelerek medreseye girmiş, genç yaşında Fransızca öğrenmiş ve Hoca Tahsin Efendi gibi hakiki bir âlimden (1) feyz almıştır. Daha sonra Sabah matbaası sahibi Mihran Efendi ile anlaşarak bir çok neşriyatını onun matbaasında yapmıştır.

Şemsettin Sami Bey tamamen Namık Kemal mektebinin adamı olara işe girişti. İlmî düsturlar halinde ibare yazmak yolunu tuttu ve yaptığı tercümelere aslına tamamiyle uymak gayretiyle bazan şivemize uygun olmıyan yollara bile girdi.

Yalnız edebiyat değil, ilim, tarih, mitoloji, lengüistik, dil Şemsettin Sami'den en çok istifade eden bölümler arasındadır.

Makale, roman vesaire ile de meşgul olmuştur. Lûgatçilikte ona yetmiş bir ikinci adam bulmak güçtür. Büyük iki ciltlik «Kamusu Fransıvi» si, lisanımızdaki eski kelimelerden canlandırılması faydalı olacağını zannettiklerini de ihtiva eden yine iki büyük ciltlik «Kamusu Türki» si ile tarihî ve coğrafi olmak üzere Batı ve Doğu özel adlarını toplıyan 6 ciltlik «Kamusuâlam» ı onu bu sahada rakipsiz bırakır. Sebebi de Şemsettin Sami Beyin bu işte gayet itinalı olmasıdır. «Kamusu Arabî» namı altında eldeki Kamus tercümesinin alfabetik bir basımını yapmak istedi, fakat ömrü kifayet etmediğinden ancak başta bir kaç cüzü çıkabildi.

Çok derin bir görüşünün neticesi olmak üzere daha o zaman bugünkü fikirleri anlattığı görülür.

Dil vesikalarına çok merak etmiş, Orhon âbidelerini el yazısı olarak okunuşu ve manâsiyle bir defterde toplamıştır.

Tuhfetü'z-Zekiye üzerinde de çalıştığı anlaşılıyor.

Dil ne demektir? Teşekkülü üzerindeki nazariyeler nelerdir? Ana

(1) Hoca Tahsin Efendi, bizde tabii ve müspet ilim sevgisinin ilk mümessilidir. İlk Darülfünuna müdür seçildiği halde softa taassubuna dokunan bir ders yüzünden Darülfünun kapatılarak açığa kalmış, Babıâli karşısında özel bir ders evi açmış idi. Paris'te tahsil görmüştü.

öller kaç kola ayrılır? Bütün bunları iki risalede topladı. Faydalı bilgileri anlaşılır, kısa ve açık bir şekilde anlatmıştır. Bunlar «Cep Kütüphanesi» diye çıkardığı külliyat arasında görülebilir.

Edebiyat vâdisindeki faaliyeti: Arnavut millî hayatına ait «Besa» yahut «Ahde Vefa», İran esatîrine ait «Gâve» ve Endülüsün Arap elinden çıkışına ait «Seyyidi Yahya» olmak üzere üç tiyatro eseri vardır. Bunlardan Ahde Vefa'nın mevzuu Arnavutlukta geçer ve Arnavutların Besa'sını anlatır.

Zübeyr adlı bir çobanın kızı «Meruşe» kendi akrabasından biriyle nişanlanmıştır. Fakat Tepedelen Beylerinden birinin yanında bulunan Selfo namındaki genç de kendisine âşıktır. Babasından isterler; fakat reddeder. Bunun üzerine Selfo çobanı öldürdükten sonra kızı kaçıır. Fakat Zübeyr ölürken karısı Vâhide'ye intikam almasını vasiyet ettiğinden mert bir kadın olan Vâhide de silâhlanarak yola çıkar. Ormanda bir hâdise ile karşılaşır.

Bir ağaç altında Fettah Ağa adında birisi uyumakta ve diğer bir adam da onun başında durmaktadır. Fettah ağanın silâhlarını aldıktan sonra uyandırarak kendisinden af dilemesini, yoksa öldüreceğini söyler. Fettah Ağa da böyle bir alçaktan af dilemektense ölmeyi tercih eder. Tam öldüreceği sırada hâdiseyi bir kaya arkasından tarassut eden Vâhide saklandığı yerden çıkararak elindeki silâhiyle Fettah Ağanın hasmını yere serer. Sonra kadın başından geçenleri anlatır. Bunun üzerine yirmi sene-dir memleketinden uzak olan, şimdi oğlunu ve ailesini görmeğe giden Fettah Ağa da Vâhidenin hasmından intikam almağa söz verir. Ne yazık ki, çobanın kızını kaçıranın kendi oğlu Selfo olduğunu görür. Zavallı baba bu vaziyet karşısında Besa'yı yerine getirmek için evevlâ oğlunu, sonra da kendini öldürür.

Gâve: Eski İran esatirindeki Dahhak devri ve demirci Gâve ihtilâli mevzuunu sahneleştiren bu eserde Dahhak Arabistan taraflarından gelen ve yılanlara ibadet eden bir müstevli gibi gösterilmektedir. Cemşidin torunu Feridun çobanlar arasında saklanmış ve Perviz namıyla asker olarak saraya gelmiştir. Dahhak'ın kızı gibi tanılan, fakat hakikatte Cemşid'in oğlunun kızı olan Hopçehir ile birbirini severler. Bu esrara yalnız eski bir emektar olan Ferhat vâkıftır. Dahhak gördüğü bir rüya üzerine nabudu olan yılanlara insan beyni vermeğe kalkışır ve bunun için Cemâyinine sadık kalanların mallarını alıp çocuklarını da keserek beyinlerini

yılanlara verir. Bu tedbiri bulan Veziri Kahtan Hopçehir'le evlenmek arzusunadadır. Hopçehir Perviz ile sevdiği için buna razı olmaz. Dahhak ihsini de idama mahkûm eder. İki çocuğu yakalanmış olan demirci Gâve önlüğünü bayrak yaparak isyan çıkarır, Dahhak'ı öldürür. Ve Feridun öldüğü anlaşılan Perviz de adalet yemini ederek tahta çıkar.

Seyyidi Yahya: Ensülüsün son günlerinde bir kale muhafızı olan Seyyidi Yahya ihanete uğrıyarak İspanyollar eline esir düşer ve zindana konur. Kızı bir sadık adamın yanında gizlidir. Zindanda bir katil, damgalı Fülâhını Seyyidi Yahya ile değiştirerek ve kırala bütün arapları sadakate davet edeceğini yazarak sahte Seyyidi Yahya sıfatıyla hapisten kurtulur. Umumî bir af ile dilenci halinde zindandan çıkan asıl Seyyidi Yahya bu sahteliği ve kızının da tehlikede bulunduğunu anlayınca kıralın huzurunda hakikati meydana çıkarır. Kızı sadık bendesinin oğluna verir ve Afrika'ya gitmeğe müsaade alır.

Bütün bu tiyatrolarda Şemsettin Sami Bey çok açık ve anlaşılır bir konuşma dili kullanmış ve eserlerini o zamanki sahne tekniğine muvafakiyetle uydurmuştur.

İhtiyar Onbaşı isminde bir tercüme tiyatrosu da vardır.

«Taassuku Talât ve Fıtnat» adlı basit bir hikâyesi de vardır.

Milleti Batı eserlerinden de müstefit etmek için «Robenson» u, «Şeytanın Aarabası» nı, nihayet bütün cihanın, romantik edebiyatının muazam bir eseri olan «Sefiller» i dilimize çevirmiştir. Hattâ bu sonuncuda aslına sadık kalacağım diye bazı şive düşüklükleri dahi yapmışsa da fazla lûgat ve fazla süs kullanmadan heyecan verecek bir şekilde tercüme etmiştir.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın «Kavgalarım» adlı kitabında «Lisan ve Edebiyatımız» adlı bir makalesi de vardır.

Şemsettin Sami Bey hiç bir meseleyi samimî bilgisinin dışında izah etmemiştir. Serveti Fünun teşekkül edip de yenilik başlayınca bir çokları benimsediği halde o, bunu da benimsemiştir.

Mehmet Emin Yurdakul'un «Türkçe Şiirler» ine yazdığı takriz mektubu halkçı ve millî edebiyata ne kadar candan taraftar olduğunu gösterir.

Ebüzziya Tevfik

Aslen Antalyalıdır, fakat İstanbulda doğmuştur. Esashi bir mektep tahsili görmemiştir. Şinasi - Kemal mektebinin ameli havası içinde yetişen bu zatı edebiyatta da onların bir muakkibi gibi görüyoruz. Fakat matbaacılıkta hakikaten yenilikler yaratmış, nefis matbaayı meydana getirmiştir. Yeni Osmanlılar Cemiyetine girmiş, Namık Kemal'in en yakın adamı ve taraftarı kesilmiş, İbret gazetesinin tatilinde Ahmet Mitat'la beraber Rodosa nefyedilmiş, Beşinci Murad'ın cülusunda dönerek gazetecilik, matbaacılık ve mecmuacılık ile uğraşmıştır. «Hadika» ve «Seraç» gibi gazeteler, «Kütüphanesi Ebüzziya», «Mecmuai Ebüzziya» «Taktimi Ebüzziya», «Nevsal» gibi mecmualar çıkarmıştır.

«Eceli kaza» adlı tiyatrosunda Namık Kemal'den cümleler aldığı gibi entrikası da kuvvetli değildir.

Mevzuu: Pertev namında bir genç Kürdistan'daki bir vilâyet valisinin kızına âşıktır. Kız da onu sevmektedir. Fakat babası kızını akrabasından Numan Bey'e vermek ister, Numan Bey Pertev'le kızın aşkını öğrenince kendisi evlenmekten vazgeçtiği gibi onlara yardım bile eder. Paşa Pertev'in babasını ve akrabasını öldürdüğü için arada kan dâvası vardır. Paşa bir kabile muharebesinde Pertev'in âşiretine esir düştüğü halde Pertev kızına olan sevgisinden dolayı paşayı kurtarmış olduğu halde gene kızını Pertev'e vermekte ısrar ettiğinden Numan Bey Pertev'le arkadaşı Fazıl Bey'e kız kaçırılmalarını teklif eder. **Yaptıkları plân** mucibince kız kaçırılmak için giderler; fakat buluştukları sırada Numan Beyin gönderdiği atları kız babası tarafından gönderilmiş zannederek heyecan ve korkudan ölür. Pertev de intihar eder.

Bu eserin mevzuu basit olduğu gibi trajik neticeyi vermek için de âdetâ hâdiseler zorlanmış görünür.

Ebüzziya Tevfik Bey içinde yaşadığı devrin tarihini ve adamlarının hayatını yazmak istemiş, fakat bunlarda da bazı beceriksizlik noktaları kalmıştır. Meselâ Meşrutiyetten sonra «Yeni Osmanlılar Tarihi» diye yazdığı eserin bir çok aksanı başkalarının ifadelerine uymamaktadır. Kezâlık Şinasi'yi Encümeni Danış âzası göstermek hatasına da hepimizi Ebüzziya sevketmiştir. Bununla beraber Nef'i, Sürurii Müverrih adlı risaleleri, Sabit'in Zafernamesiyle Nabî'nin Hayriye'sini, Ruhî, Sami ve Ziya Paşa'nın terkibi bentlerini, birçok sefaretnameleri, Şinasi ve Namık Kemal'in bir çok makalelerini toplayıp neşretmesi mühim bir hizmettir.

Bir aralık Lûgatı Ebüzziya namıyla bir lûgat basmıya da başlanırsa da tamamıyamamamıştır.

«Nümunei Edebiyatı Osmaniye» adlı bir kitabı vardır. Nesir kısmı çıkmış, nazım kısmı çıkmamıştır.

Orta derecede bir edip sıfatı bile verilemez, fakat büyük bir naşırdır. Pek çok kitaplar neşrettiği gibi büyük adamlardan pek çok parçalar toplayarak edebiyatçıların istifade edecekleri talim vesikaları meydana koymuştur.

Abdülhamidin son zamanlarında tazyik artınca nefye uğradığından Konyaya gönderildi ve Meşrutiyete kadar orada kaldı. Menfa hayatından kurtularak Antalya mebusu sıfatıyla Meclisi Mebusan'a gelince «Yeni Tasviri Efkâr» namıyla bir gazete çıkarmıştır ki, oğulları ve torunlarının fâlâ çıkardıkları «Tasviri Efkâr» bunun bir devamı sayılabilir.

Nihayet bir müddet daha çalıştıktan sonra Balkan Harbinin son devrinde ölmüştür.

Kemalpaşazade Sait

Bu devrin muharrirlerinden biri de lâstik Sait namıyla maruf olan Kemalpaşazade Sait Beydir. Abdülmecit devrinde Mektepler Nazırı olan ve sonra Berline Büyük Elçi gönderilen Kemal Paşa'nın oğludur. İyi tahsil görmüştür. Fransızca'yı ve Türkçeyi iyi bildiğinden tercümede mahirdir. Genç yaşında tercüme odasına alınmış, sonra Şûrayı Devlet kâtibi ve daha sonra Adliye Dairesi Başkâtibi olmuş, Hukuk Mektebi açıldığı vakit orada Hukuku Esasiye ve İdare muallimliğini üstüne almıştır. Mülkiye Mektebi açıldığı zaman da Hukuku İdare okutmuş, Galatasarayda yıllarca tercüme hocalığı yapmıştır. Nesriyat ve matbuat âleminde döneklığı ve menfaatseverliği ile tanılır.

«Hakayikul Vakayi», «Vakit», «Tarik» gazetelerinde muharrirlik yapmışsa da bunlarda bir meslek fikri gösterememiştir.

Jan Jak Ruso'nun Dijon Akademisinin «Ulûm ve fününun terakkisi ahlâka hizmet etmiş midir?» mevzuu ile açtığı müsabakaya iştirak ile yazdığı meşhur raporunu «Fazaili Ahlâkiye ve Kemalâtı İlmiye» diye tercüme etmiştir. Tercümedeki maharetinden dolayı «Galatayı Terceme» namıyla cüzü cüzü bir takım kitapçıklar da çıkarmıştır. İbret gazetesine

ve Namık Kemal'e karşı Mısır Hidivi İsmail Paşaya taraftarlık eder. İle-ri fikirli olduğu halde menfi ruhlu bir adamdır. Murat Beyin ve jön Türk-lerin Avrupaya kaçışından sonra Abdülhamidin teşvikiyle «bir frenk muharriri» imzası kullanılarak bunların aleyhinde yazılar yazdı. Ahnet Mitat'la bir çok kavgaları vardır. Abdülhamidin son yıllarında gazaba uğ-ruyacak San'aya nefyedildi. Meşrutiyetin ilânı üzerine dönerek Şûrayı Devlete önce âza, sonra ikinci reis oldu. Tekaüde çekildikten sonra bir lû-gat yazmaya memur edildi. Fakat tamamlamaya ömrü yetmedi. Yazılarında üslûpça da geridir. Seci meraklısı olduğundan bazı yazılarını âdeta anlaşılma-za hale getirmiştir. Doğrudan doğruya şiirle de alâkası yoktur. Mübahaselerinde alaycı ve dokunaklı bir şivesi vardır.

Mizancı Murat

Karışık şahsiyetlerden birisi ve belki de dikkate en lâyık olanı Mi-zancı Murat Beydir. Dağistan'ın nüfuzlu bir ailesine mensuptur. Rus isti-lâsı zamanında sekiz dokuz yaşında bir çocuktur. İlk ve orta tahsilini yap-tıktan sonra Moskova Darülfünununun iki fakültesini bitirmiş ve sonra da İstanbula gelmiştir. Burada Mitat Paşa ile Şirvanizade Rüştü Paşanın hemayelerine mazhar olmuş ve Şirvanizade Sadırazam iken saadret mü-hürdarı olduğu gibi Matbuat Müdürlüğünde de bir vazife almıştır. Şirva-nizadenin vefatında Sahip Mollaya intisap etmiş, Mülkiye mektebi açıldı-ğı zaman orada tarih muallimi olmuş, Encümeni Maarif âzalığında ve Darülmuallimin müdürlüğünde bulunmuş, sonra memuriyetten çekilerek haftalık Mizan gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Bu gazete yalnız mem-leketteki değil aynı zamanda haricteki havadisleri de takip eden ve bun-ların üzerine esaslı mütalâalar ileri süren bir fikir ve münakaşa gazetesi olmuştur. Tenkit tarihimizin mühim bir durak noktası, bu gazetede «Üde-besimizin Nümunei İmtisalleri» adı altında neşredilen tenkit serisidir ki, bunların birincisi Namık Kemal'in (Vatan yahut Silistre) sinin, ikincisi Recaizade Ekrem'in (Vuslat yahut Süreksiz Sevinc) inin, üçüncüsü de Samipaşazade Sezai'nin (Sergüzeşt) inin tenkididir. Bu sonuncusu tamam-ıanmamıştır. Mizan gazetesinin bir tatili sırasında «Turfanda mı, yoksa Turfa mı?» romanını yazdı. Roman entrikası mühim olmamakla beraber şayanı dikkat bir eserdir.

Bundan sonra Düyunu Umumiye Komiseri oldu. Bu sırada Harbiye ve Tıbbiye talebesi arasında bir takım siyasî cereyanlar baş göstermiş, önce İstanbulda kurulan «Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti» sonra

Avrtpaya kaçan bir takım hamiyet sahiplerinin gayretiyle orada neşriyatta başlamıştı. Mülkiyedeki dersleri dolayısıyla gençlerin sevgi ve inancını kazanmış olan Murat Bey, padişaha lâyhalar vererek hiç olmazsa mahdud bir meşrutiyet kabulüne kandırmağa çalışmış, muvaffak olamayınca Avrupaya kaçmıştır. Kırım yoluyla Viyana ve Parise giden Murat Bey Mısıra geçerek orada Mizan gazetesini çıkarmaya başlamış, yazıları İstanbulda büyük tesir bıraktığından hükümetin müracaatı üzerine neşriyatı menedilmiştir. Bunun üzerine tekrar Parise giden Murat Bey orada Cemiyet Reisi olan Ahmet Riza Beyle ihtilâfa düşmüş, Cenevreye geçerek Mizanı orada çıkarmaya koyulmuştur. Bir müddet sonra Murat Bey ihtilâlcilik işinden ümidini kesmiş, o aralık Yunan muharebesindeki muzafferiyet de memleketteki hoşnutsuzluğu azaltmış olduğundan, Cenevre'ye gelen serhafiye Ahmet Celâlettin Paşa ile anlaşarak İstanbula dönmüştür.

Meşrutiyetten sonra sanki maziye unutmüş gibi kendini «İttihat ve Terakki» nin İstanbul şube reisi diye ilân etmiye kalktıysa da Cemiyet âzaları kabul etmediler. 31 Mart vak'asından sonra divanı harp kararıyle Rodosa sürüldü ve orada «Tarihi Ebûlfaruk» u yazdı.

Bir çok neşriyatı vardır. Eserleri tarihe, tenkide, edebiyata, siyasiyaya ait olmak üzere dört kısma ayrılabilir. Mizanda ihtilâlcilik yolunda çıkan makaleleri pek çok heyecan uyandırmış ve bir kısmını (Taharrii istikbal) adlı iki ciltte toplamıştır. Bunu altı cilde çıkarıp bütün neşriyatı kitaplaştırmak fikrinde idi; fakat muvaffak olamamıştır. «Mücadelei Milliye», «Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?» «Hürriyet Vâdisinde Bir Pençeî İstibdat», «Tath Emeller Acı Hakikatler» adlı kitapları kendi hayatına ait tafsilâtı toplar. «Akıldan Belâ» ve «Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu» adlı iki komedisi de vardır.

Osmanlı tarihine ait olan «Tarihi Ebûlfaruk» Köprülüler devrine kadar olan yedi ciltlik bir eseridir. Bunu da 12 cilt olarak zamanına kadar getirmek fikrinde idi; fakat tamamlayamadı.

Mülkiyedeki tarih derslerini de o zamana kadar emsali görülmedik bir şekilde 6 ciltte toplamıştır. Her iki cilt bir çağı ihtiva eder. Birinci cilt, Mısır, Hint, Çin, Asuriye, Babil, Finike, İran ilkçağ tarihlerini hülâsa etmektedir. Birinciden daha derli toplu olan ikinci cilt sırf Yunan ve Roma tarihinden bahseder. Üçüncü ve dördüncü ciltler şarkta ve garpta orta zamanın gidişini toplar, Romanın inkırazına sebep olan göçleri ve

Derebeyliği anlatır. Şarkta Bizans ve Arap tarihini alır; İslâm tarihine geçer. Ehli Salıp muharebelerini anlatır. Yüz sene harplerini söyler ve Osmanlı İmparatorluğunun İstanbulun fethine kadar olan devri ile biter. Beşinci cilt Rönesanstan, ilmî, coğrafi ve medenî keşif ve ihtirallardan (Barut, ateşli silâh, pusla, basım usulü, yeni kıtaların keşfi...) ve medeniyet üzerindeki tesirinden, yeni devlet sistemlerinin merkeziyete doğru gidişinden bahseder. Bu ciltteki İngiltere tarihinde 1648 ve 1688 ihtilâlleri ve bahusus kirahın idamiyle cümhuriyet tesisi bahisleri büyük bir cüretle anlatılmıştır. Nihayet altıncı cilt yeni devirleri ihtiva eder. Fransada on beşinci ve onaltıncı Lui (Louis) devirlerini ve Fransız inkılâbını İngiltere tarihinden daha iyi anlatır. İstanbul fethinden günümüze kadar olan vak'alar ayrıca yedinci ve sekizinci cilt olmak üzere yazılacak diye not ettiğinden o kısımları bu ciltlere almaz. Maarifin gösterdiği lüzum üzerine orta öğretimde kullanılmak üzere bu altı ciltlik tarihi kısaltarak «Muhtasar Tarihi Umumî» adı altında ayrı bir cilt de çıkarmıştır.

Murat Bey ilk şöhretini bu tarih kitaplarına ve tarih derslerine borçludur. Lisanı sonradan öğrendiğinden ara sıra fasahat hatası yaparsa da ifade çok canlı ve açıktır. Rodosta yazılan «Tarihi Ebülfaruk» un asıl adı «Tarihi Osmanide Hikmeti Asliye Taharrisine Teşebbüs» tür. Bu eserinde tam tarihçi ruhundan ziyade muhakeme ve tenkit yolunu tutmuştur. Bir vakayı bazan bir, bazan diğer zaviyeden görür. Bununla beraber tarihi Ebülfaruk birçok hakikatleri ortaya çıkarması ve birçok esas meslelere el koyması itibariyle ehemmiyetlidir.

Siyasî eserleri ihtilâlcilik ve onun aksülâmeline ait yazılardır. «Taharri İstikbal» de topladığı makaleleri Cenevre ve Mısırdaki çıkardığı Mizan gazetesi muhtevalarıdır. Bunlar arasında «İkiden Biri», ve «Vazife ve Mesuliyet» serileri çok canlıdır. Kendi hayatını not ettiği defterlerinden hülâsa olarak neşrettiği eserlerden «Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?» de tahsil, İstanbula geliş devirleri kısaca gösterilmiş, Mizan ve Düyunu Umumiye Komiserliği devirleri anlatılmıştır. Avrupa hayatı, azimet ve avdet devirleri diye iki cilde ayrılan «Mücahedeyi Milliye» eserindedir. Meşrutiyetin ilânından sonra ilk tevkifi hâdisesini «Hürriyet vâdisinde Bir Pençei İstibdat» risalesinde anlatır. 31 Mart vak'asını ve Divanharp muhakemelerini «Tathî Emeller Acı Hakikatler» adlı kitabında kendi görüşüyle izaha çalışır. Rodosa gidişini «Enkazı İstibdat İçinde» adlı bir kitapçıkta tasvir eder.

1912 Balkan Harbinden sonra yeise düştü. Bütün itidalini kaybetti.

İkdam gazetesinde Rusyanın himayesini istemeli diye bir makale yazdı. Hayatı siyasiyesinin ölüm noktasını da bu makale teşkil eder. Ondan sonra maddî ölümü de gecikmedi.

Edebiyata ait eserlerinin bir çoğu siyasi anlayışlarından mülhemdir.

Turfanda mı yoksa Turfa mı?: Murat Beyin biricik romanı bu eserdir. Mukaddimesinde Mizan'daki tenkitleri yüzünden uğradığı tarizlere karşı, örnek olarak bu romanı yazdığını söyler. Romanın mühim bir kısmı kendi hayatiyle ilgilidir. Romana kahraman diye aldığı Mansur Bey Kütahtayadan Cezayire hicret ederek orada yerleşmiş bir ailenin çocuğudur. Babası ve küçük amcası Fransızlarla döğüşerek şehit olmuş, en büyük amcası Fransızlarla anlaşmış, ortanca amcası da İstanbula iltica ile, meşhur ulema sırasına geçmiştir. Mansur çocukluğunda büyük amcasının yanında kalmış, küçük amcasının kızı Zehra ile rekabet şeklinde tecelli eden garip bir duygu bağılılığı peyda etmiştir. Fransada tıp tahsil ettikten sonra İstanbula ortanca amcası Şeyh Salih Efendinin yanına gelir. Salih Efendinin ilk hareminden İsmail Bey isminde bir oğlu, Sabiha isminde bir de kızı vardır. Lâkin ikinci olarak Müzeyyen Hanım isminde bir kadın daha almıştır ki, bunun ağabeyisi Raşit Efendi hilekâr, mürtekip, alçak bir tiptir. Mansurun gönlü Zehradadır. Halbuki herkes ona Sabiha hanımı vermek ister. Raşit Efendi ise İsmail Beyle Sabiha hanımı ortadan kaldırarak bütün mirası kız kardeşinden doğan çocuğa geçirmek niyetindedir. Mansur hariciyeye girer; bizim ozamanki kalem hayatı ile uzlaşmaz. Tıbbiyede ders alır. Doktorlukta şöhret kazanır, bu vesile ile Doktor Mehmet Efendi ve hemşiresi Fatma hanımla tanışır. Bunlar Çankırılı temiz yürekli halis Türk tipleridir. Fatma hanım yavaş yavaş Zehra ile de dost olur. Ve bu iki gencin birbirlerine pek lâyük olduklarını anlar. Raşit Efendinin hileleri ile İsmail Bey bir araba kazasına kurban olur. Sabiha Hanım Kâzım Bey isminde biriyle sevişerek gebe kalır. Ve çocuk düşürmek vesilesiyle Raşit Efendi tarafından zehirlenir. Raşit nihayet konağa da ateş verir. Mansur bütün hakikati anlar ve Raşit Efendinin cezasını kendi eliyle verir. Şeyh Efendinin bütün mirası Mansura geçer. Nihayet Manisa civarında Veliler Çiftliğinde bu sevgililer birbirlerine kavuşurlar. Mansur yine siyasiyatla iştigal eder. 93 muharebesinde Şipkada bulunur. Şama nefyedilir. Sudana gider. Oradan verem döner ve bütün emellerini karısı Zehra ile oğlu Mahmuda vasiyet ederek hayata gözlerini yumar.

Birbiri içinde birkaç hikâye demek olan bu romanda birçok hayat-tan olduğu gibi koparılmış tipler arasında birkaç idealist ileri sürülmektedir.

Alıldan Belâ: Rus muharrirlerinden Griboyedof'tan tercüme edilmiştir. O zamanki Moskova kibarı arasında Fransız mukallitliğinin uyardığı bozgunu tasvir eder. Tiyatronun kahramanı olan Aleksandr akrahasından Famosof'un kızı Sofya'yı sever. Fakat bir seyahatten dönüşünde Sofya'yı babasının kâtibi, kuş beyinli, dalkavuk Molçalın'le sevişmekte bulur. Kız Aleksandr'ın ifşaatından korkarak ve alaylarından gücenerek onu herkese deli diye tanıtır. Herkesin bu yalana kolayca inanmadığını ve Molçalın'in de hizmetçi kıza ilâni aşk ederken Sofya tarafından yakalandığını gören Aleksandr nefret içinde memleketi terkedip gider.

O zamanki Rus ahlâk ve âdatını pek igneli bir şekilde alay eden eser, o devrin Osmanlı hayatını ima etmekten hali değildir.

Tencere Yuvarlandı Kapağını Buldu: Murat Beyin meşrutiyetten sonra neşrettiği bu komedinin üzerinde (şahıslar ecnebi ise de vak'a yerlidir), diye bir kayıt vardır. Mösyö Lövan bir dairede muhasebeci iken müfettiş Vayan tarafından kasasında açık görülerek işten çıkarılmıştır. Bu müfettişin oğlu Lövan'ın kızı Mari ile sevişmektedir. Lövan'ın karısı boş kafalı, rütbe ve servet meraklısı bir kadındır. Kızı ciddi ve ilimle meşgul olduğundan madam hemşirezadesi Sofi Person'u kendi kızından bile üstün tutar. Anası Mari'yi Ernest Lömon isminde birine vermek ister. Bu herifin evlenmekten meramı genç ve güzel karısını âmirlerine peşkeş çekerek terfi etmektir ve bu meramını saklıyamıyacak kadar da düşkün ruhludur. Mari nişanlısına meydan açarak içini söyler ve nişanı bozar. Genç Vayan bir taraftan metresi Adel'le arasını bularak Ernest'i, bir taraftan da babasından aldığı bir haberde muhasebecinin masumiyeti meycana çıktığını bildirerek Lövan ailesini kazanır. Böylece Mari Vayan'a ve Sofi Ernest'e verilerek oyun biter.

Murat Bey, edebiyet bahsinde «Santimentalizm» adını verdiği romantik mektebinin tarafını tutar, roman ve tiyatroyu «Edebiyatı ahlâkiye» adı altına alır ve bunlardan ahlâk ve cemiyet hizmeti bekler. Eserleri de hep o yolda ve kendi benliğini ileri sürme yolundadır.

Edebî Yenileşmenin İlk Devri Sonunda

Şimdiye kadar en önemli şahsiyetlerini gördüğümüz Tanzimat Edebiyatı'nın birinci ve büyük devresi 19 uncu asrın ortalarında başlamış ve hemen o asrın sonlarına kadar hâkim olmuştur. Asrın sonlarına doğru bu yeniliğin ikinci nesli olan Ekrem, Hâmit, Sezai gurupu da varlığını göstermiş ve birinci takımla kaynaşmıştır. Namık Kemal, Cevdet Paşa, Vefik Paşa bunlarla da muasır olduğu gibi, Ahmet Mitat, Şemsettin Sami, Sait, Murat, Ebüzziya Tevfik Beyler, üçüncü nesil olan Serveti Fünunculara da yetişmişlerdir.

Büyük edebî yenileşme, başlıca şu noktalarda hülâsa edilebilir:

1 — Resmî yazı, süsten, külfetten tecrit edilerek zamana göre elden geldiği kadar merasim anlatma gayesine döndürülmüş, vakar, ciddiyet, resmiyet ve bir dereceye kadar merasim dairesinde sadeleşmeye doğru yürümüştür.

2 — Hususî yazılar, mektuplar, makaleler daha geniş ölçüde sade ve candan yazılmağa başlanmıştır.

3 — Gazete ve mecmua icat edilmiş, halka fikirler öğretecek, duygular duyuracak makaleler yazmak edebiyat âlemine mal edilmiştir.

4 — Tabiat tasviri yolunda mensur, manzum yazılar edebiyat sınırları içine girmiştir.

5 — Roman, tiyatro, tenkit edebiyatımızda yepyeni varlıklar olarak ortaya çıkmış ve önemli bir ilerleyiş göstermiştir.

6 — Tarih, ciddi bir ilim ve millî bir sanat anlaşılışlarının ortaklığı içinde canlanmıştır.

7 — Her türlü ilim, felsefe, ahlâk, cemiyet konuları edebiyat ile ilgi göstermek imkânını bulmuştur.

8 — Dil ve edebiyat bilgisi yeni bir yol alarak dünya ilminin ortak verimlerinden faydalanma yolunu tutmuştur.

9 — Şiir, evveki dar hudutlardan sıyrılarak konu, duygu, düşünce bakımından tamamiyle, şekil bakımından ise kısmen yenileşmiştir.

10 — Edebiyatın muhatabı değişmiş, zamanın büyüklerine değil, halka hitap yolunda eserler yazılmağa başlanmıştır.

Şu kısa hülâsa, eski edebiyatın tamamiyle yıkılıp yerine yenisinin geçmiş olması demektir.

Bu, kolay olmadı. Her adım büyük kavgalar ve uğraşmalarla atıldı. Bunun daha ilerisini de gelecek yıl derslerimizde göreceğiz.